

ÖNSÖZ

Uzun yıllardır, kanımca tüm Türk tarihinin en önemli yapıtı olan *Nutuk*'u yeni kuşakların anlayacağı bir Türkçe ile yayınlamayı arzulamaktayım. Bu amaçla, uzun ve yorucu bir çalışma sonucunda, bir yanda Ulu Atatürk'ün özgün ve tam metni diğer yanda da benim çevirimle bu belgeyi hazırladım. Çevirinin sonunda önemli sağlık sorunlarıyla karşılaştım. Yapıtın buna karşın tamamlanabilmiş olması; Atatürk'e içten bağlılığımın, hiç eksilmeyen ulusal görev coşkumun sonucudur.

Eminim ki, yapıt, bugüne dek yapılmış diğer çevirilerden biraz daha değişik bir biçimde okurlara Ata'mızın gerçekten ne demek istediğini anlatacaktır.

Bedi Yazıcı, Moda,

Şubat 1995

1335 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsuna çıktım. Vaziyet ve manzarai umumîye:

Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumîde mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır, bir mütarekename imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumîye sevkedenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memlekette fîrar etmişler. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin, mütereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği denî tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşanın riyasetindeki kabine; âciz, haysiyetsiz, cebîn, yalnız padişahın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı.

Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbulda. Adana vilâyeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konyada, İtalyan kutaatı askeriyesi; Merzifon ve Samsunda İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta, ecnebî zabıt ve memurları ve hususî adamları faaliyette. Nihayet, mebdei kelâm kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1335 de İtilâf Devletlerinin muvafakatile Yunan ordusu İzmirde ihraç ediliyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, anasırı hıristiyanıye hafî, celî, hususî emel ve maksatlarının temini istihsaline, devletin bir an evvel, çökmesine sarfi mesai ediyorlar.

Bilâhare elde edilen mevsuk malûmat ve vesaik ile teyyüt etti ki, İstanbul Rum Patrikhanesinde teşekkül eden Mavri Mira heyeti (Vesika:1), vilâyetler dahilinde çeteler teşkil ve idare etmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Salibiahmeri, resmî muhacirin komisyonu; Mavri Mira heyetinin teşhili mesaisine hâdim. Mavri Mira heyeti tarafından idare olunan Rum mekteplerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını müteceviz gençler de dahil olmak üzere her yerde ikmal olunuyor.

Ermeni Patriği Zaven Efendi de, Mavri Mira heyetile hemfikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde teşekkül etmiş ve İstanbuldaki merkeze merbut Pontus Cemiyeti sühuletle ve muvaffakiyetle çalışıyor (Ves.2).

Vaziyetin dehşet ve vahameti karşısında, her yerde, her muntkada birtakım zevat tarafından mukabil halâs çareleri düşünülmeye başlanmış idi. Bu düşünce ile alınan teşebbüsât, birtakım teşekküller doğurdu. Meselâ: Edirne ve havalisinde Trakya-Paşaeli unvanile bir cemiyet vardı. Şarkta, (Ves.3) Erzurumda ve Elâzizde (Ves.4) merkezi umumîsi İstanbulda olmak üzere Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti teşkil edilmişti. "Trabzonda Muhafazai Hukuk namında bir cemiyet mevcut olduğu gibi Dersaadette de, Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti, vardı. Bu cemiyet merkezinin gönderdiği murahhaslarla, Of kazasile Lâzistan livası dahilinde şubeler açılmıştı (Ves.5,6).

İzmirin işgal olunacağına dair Mayısın on üçündenberi filî emareler gören İzmirde bazı genç vatanperverler, ayın 14/15 inci gecesi, bu elîm vaziyet hak-

1919 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsuna çıktım. Genel durum ve görünüm:

Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu grup, Genel Savaşta yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış. Büyük Savaşın uzun seneleri içinde, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Genel Savaşa sevkedenler, kendi hayatlarının kaygısına düşerek, memlekette kaçmışlar. Padişah ve halife olan Vahdettin, soysuz, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini hayal ettiği alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşanın başkanlığındaki kabine; âciz, haysiyetsiz, korkak, yalnız padişahın iradesi altında ve onunla beraber şahıslarını esirgeyebilecek herhangi bir duruma razı.

Ordunun elinden silâhları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri*, ateşkes hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer bahane ile, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbulda. Adana ili, Fransızlar; Urfa, Maraş, Gaziantep, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konyada, İtalyan birlikleri; Merzifon ve Samsunda İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta, yabancıların subay ve görevlileri ve özel adamları faaliyette. En sonunda, konuşmaya başlangıç noktası yaptığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919 da İtilaf Devletlerinin oluru ile Yunan ordusu İzmirde çıkarılıyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, Hıristiyan unsurlar gizli, açık, özel hırs ve amaçlarının elde edilmesine, devletin bir an önce, çökmesine çalışıyorlar.

Sonradan elde edilen güvenilir bilgi ve belgelerle belirlendi ki, İstanbul Rum Patrikhanesinde oluşan "Mavri Mira" kurulu (Belge 1), illerde çeteler kurmak ve yönetmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Kızıl Haçı, resmî göçmenler komisyonu; "Mavri Mira" kurulunun çalışmalarını kolaylaştırmaya hizmet ediyor. "Mavri Mira" kurulu tarafından yönetilen Rum okullarının izci örgütleri, yirmi yaşını aşan gençler de dahil olmak üzere her yerde tanamlanıyor.

Ermeni Patriği Zaven Efendi de, "Mavri Mira" kuruluyla aynı fikirde olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz kıyılarında kurulmuş ve İstanbuldaki merkeze bağlı olan "Pontus" derneği kolayca ve başarı ile çalışıyor (Belge 2).

Durumun korkunçluğu ve ağırlığı karşısında, her yerde, her bölgede birtakım kişiler tarafından kurtuluş yolları düşünülmeye başlanmış idi. Bu düşünce ile yapılan girişimler, birtakım kuruluşlar doğurdu. Örneğin: Edirne ve yöresinde "Trakya-Paşaeli" adı ile bir dernek vardı. Doğuda, "Hakları Koruma" (Belge 3) Erzurumda ve Elâzığda (Belge 4) genel merkezi İstanbulda olmak üzere kurulmuştu. Trabzonda Doğu İlleri Ulusal Hakları Savunma Derneği adında bir dernek bulunduğu gibi İstanbulda da, "Trabzon ve Yöresi Yerinden Yönetim Derneği" vardı. Bu dernek merkezinin gönderdiği delegelerle, Of ilçesiyle Rize sancağında şubeler açılmıştı (Belge 5) ve (Belge 6).

İzmirin işgal olunacağına dair Mayısın on üçündenberi elle tutulur belirtiler gören İzmirdeki bazı genç vatanseverler, ayın 14/15 inci gecesi, bu acıklı durum

* İngiltere, Fransa ve İtalya gibi karşı cephe olan devletler grubu (B.Y.)

kında müdavelei efkâr eylemişler ve emrivaki haline geldiğine şüphe kalmıyan Yunan işgalinin ilhakla neticelenmesine mâni olmak esasında müttefik kalmışlar ve Reddi İlhak prensibini ortaya atmışlardır. Aynı gecede bu maksadın teşmilini temin için İzmirde Yahudi Maşatlığına toplanabilen halk tarafından bir miting yapılmışsa da ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesile bu teşebbüs ümit edilen derecede temini maksat edememiştir.

Bu cemiyetlerin maksadı teşekkülleri ve hedefi siyasileri hakkında muhtasaran itayı malûmat eylemek muvafık olur mütaleasındayım.

Trakya-Paşaeli Cemiyetinin rüesasından bazılarıle daha İstanbulda iken görüşmüş idim. Osmanlı Devletinin izmihlalini çok kuvvetli bir ihtimal dahilinde görüyorlardı. Vatanı Osmanînin inkısama uğrayacağı tehlikesi karşısında, Trakyayı, mümkün olursa Garbı Trakyayı da raptederek, bir kül olarak islâm ve Türk camiası halinde kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat bu maksadın temini için o zaman varidi hâtırları olan yegâne çare İngilterenin, bu mümkün olmazsa Fransanın muavenetini temin etmek idi. Bu maksatla bazı ecnebî rical ile temas ve mülâkatlar da aramışlardı. Hedeflerinin bir Trakya cumhuriyeti teşkili olduğu anlaşılıyordu.

Vilâyatı Şarkîye Müdafaa Hukuku Millîye Cemiyetinin maksadı teşekkülü de, (nizamnamelerinin ikinci maddesi) şark vilâyetlerinde mütemekkin bilcümle unsurların dinî ve siyasi haklarının serbestî inkişafını temin edecek esbabı meşruaya teşebbüs etmek, mezkûr vilâyetler ahali islâmiyesinin tarihî ve millî haklarını, indelhace, âlemi medeniyet huzurunda müdafaa eylemek; şark vilâyetlerinde vaki olan mezalim ve cinayatin esbap ve avamili ve fail ve müsebbipleri hakkında bitarafane tahkikat icrasile mücrimlerin müsaraaaten tecziyelerini talep etmek; anasır beynindeki suitefehühümün izalesi ile kemafissabık revabıtı hasenenin teyidine gayret etmek, hali harbin vilâyatı şarkîyede tevliit ettiği harabî ve sefalete, hükûmet nezdinde teşebbüsatta bulunmak suretile, mümkün mertebe, çaresaz olmaktan ibaret idi.

İstanbuldaki merkezi idarelerinden verilmiş olan bu direktif dahilinde, Erzurum şubesi, vilâyatı şarkîyede Türkün hukukunu muhafaza ile beraber tehcir esnasında yapılan suimuamelâtta milletin kat'iyen melhaldar bulunmadığını ve Ermeni emvalinin Rus istilâsına kadar muhafaza edildiğini, buna mukabil müslümanların pek gaddarane harekâta maruz kaldığını ve hatta hilâfi emir tehirden alikonulan bazı Ermenilerin hamilerine karşı reva gördükleri muamelâtı, müdellel vesaikle âlemi medeniyete arz ve iblâğa ve vilâyatı şarkîyeye karşı dikilen enzari ihtirası hükümsüz bırakmak için çalışmaya karar veriyor (Erzurum şubesinin beyannamesi).

Vilâyatı Şarkîye Müdafaa Hukuku Millîye Cemiyetinin ilk Erzurum şubesini teşkil eden, zevat, vilâyatı şarkîyede yapılan propagandalar ve bunların hedefleri, Türklük-Kürtlük-Ermenilik mesailini; ilmî, fennî ve tarihî noktai nazarlardan, tetkik ve tettebbü ettikten sonra, müstakbel mesailerini şu üç noktada tesbit ediyorlar (Erzurum şubesinin matbu raporu):

1) Kat'iyen muhaceret etmemek. 2) Derhal ilmî, iktisadî, dinî teşkilât yapmak. 3) Tecavüze maruz kalacak vilâyatı şarkîyenin herhangi bir bucağını müdafaa da birleşmek.

hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlar ve olup bitti haline geldiğine kuşku kalmıyan Yunan işgalinin İzmirin Yunanistana katılmasıyla sonuçlanmasını önlemek esasında birleşmişler ve "Katılmayı reddetme" prensibini ortaya atmışlardır. Aynı gecede bu amacın yayılmasını sağlamak için İzmirde Yahudi Mezarlığına toplanabilen halk tarafından bir miting yapılmışsa da ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesi ile bu girişim amaca umulan ölçüde ulaşamamıştır.

Bu derneklerin kuruluş maksatları ve siyasi amaçları hakkında kısaca bilgi vermek uygun olur diye düşünüyorum.

Trakya-Paşaeli derneğinin başındakilerden bazılarıyla daha İstanbuldayken görüşmüştüm. Osmanlı Devletinin yok olmasını çok kuvvetli bir olasılık sayıyorlardı. Osmanlı vatanının bölünmesi tehlikesi karşısında, Trakyayı, olabilirse Batı Trakya ile birleşerek, bir bütün olarak İslam ve Türk topluluğu halinde kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat bu amacın elde edilmesi için o zaman akla gelen tek yol İngilterenin, bu olamazsa Fransanın yardımını sağlamaktı. Bu amaçla bazı yabancı devlet ileri gelenleri ile temas ve görüşmeler de aramışlardı. Hedeflerinin bir Trakya Cumhuriyeti kurmak olduğu anlaşılıyordu.

"Doğu İlleri Ulusal Savunma Hakları" derneğinin kuruluş amacı da, (tüzüklerin ikinci maddesi) doğu illerinde oturan tüm unsurların dinî ve siyasi haklarının serbestçe gelişmesini sağlayacak meşru girişimlerde bulunmak; o illerin Müslüman halkının tarihî ve ulusal haklarını, gerektiğinde, uygar dünya önünde savunmak; doğu illerinde yapılan zalimlikler ve cinayetlerin nedenleri ile bunları yapanlar ve bunlara neden olanlar hakkında tarafsızca soruşturmalar yapıp suçluların hızla cezalandırılmalarını istemek; unsurlar arasındaki yanlış anlaşılmaların giderilmesi ve eskiden olduğu gibi iyi ilişkilerin oluşmasına çalışmak, savaş halinin doğu illerinde doğurduğu viranlık ve sefaletle, hükûmet katında girişimlerde bulunmak yoluyla, olabildiği kadar çare bulmaktan ibaret idi.

İstanbuldaki idare merkezlerinden verilmiş olan bu direktife uyararak, Erzurum şubesi, doğu illerinde Türkün haklarını korumakla beraber göç ettirme sırasında yapılan kötü muamelelerde milletin hiç mi hiç parmağı bulunmadığını ve Ermeni mallarının Rus istilasına kadar korunduğunu, buna karşın Müslümanların pek gaddarca hareketlere uğradıklarını ve hatta emre aykırı olarak göç ettirilmekten alikonulan bazı Ermenilerin koruyucularına karşı uygun gördükleri muameleleri kanıtlanmış belgelerle uygarlık dünyasına gösterip iletmeye ve doğu illerine karşı dikilen ihtiraslı bakışlarını etkisiz bırakmak için çalışmaya karar veriyor (Erzurum şubesinin bildirisi).

"Doğu İlleri Ulusal Hakları Savunma Derneği" nin ilk Erzurum şubesini kuran kişiler, doğu illerinde yapılan propagandalar ve bunların hedefleri, Türklük-Kürtlük-Ermenilik sorunlarını; bilimsel teknik ve tarihsel görüş açılarından, inceleyip araştırdıktan sonra, gelecekteki çalışmalarını şu üç noktada saptıyorlar (Erzurum şubesinin basılı raporu):

1) Kesinlikle göç etmemek. 2) Derhal bilimsel, ekonomik, dinî örgüt kurmak. 3) Saldırıya uğrayacak doğu illerinin herhangi bir bucağını savunmak konusunda birlikte hareket etmek.

Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyetinin İstanbuldaki merkezi idaresinin medenî ve ilmî vesaitle temini maksat edilebileceği hakkında fazla nikbin olduğu anlaşılıyor. Filhakika bu yolda sarfı mesaiden geri durmuyor. Vilâyatı şarkîyede Müslüman anasının hukukunu müdafaa için Le Pays namında Fransızca bir gazete neşrediyor. Hadisat gazetesinin imtiyazını deruhde ediyor. Bir taraftan da İstanbuldaki Düveli Mütelifçe mümesillerine ve İtilâf Devletleri başvekillerine muhtura veriyor. Avrupaya bir heyet izamina teşebbüs ediyor (Ves.7).

Bu izahattan sühuletle anlaşılacağını zannederim ki, Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyetini vücuda getiren mühim sebep ve endişe, vilâyatı şarkîyenin Ermenistana verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin tahakkuku da, şark vilâyetleri nüfusunda Ermenilerin haizi ekseriyet gösterilmesine ve tarihi hukuk noktai nazarından mukaddem telâkki ettirilmesine çalışanların, ilmî ve tarihî vesaikle cihan efkârı umumîyesini iğfale muvaffakiyetinde ve bir de Müslüman ahalinin Ermenileri katliam eder vahşiler olduğu iftirasının hakikat şeklinde kabulü halinde olabileceği faraziyesi hâkim oluyor. Binaenaleyh cemiyet, aynı esbap ve vesaitle mücehhez olarak hukuku millîye ve tarihîyeyi müdafaaaya çalışıyor.

Karadenize sahil olan muntkalarda da, bir Rum Pontus hükûmeti vücuda getirileceği korkusu vardı. İslâm ahaliyi, Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp, hakkı beka ve mevcudiyetlerini muhafaza gayesile, Trabzonda da bazı zevat ayrıca bir cemiyet teşkil eylemişlerdi.

Merkezi İstanbulda olan Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyetinin maksat ve hedefi siyasîsi, isminden müsteban olmaktadır. Her halde merkezden ayrılmak gayesini takip ediyor.

Vücuda gelmeye başlayan bu teşekküllerden başka, memleket dahilinde daha birtakım teşebbüsler ve teşekküller de vukua gelmişti. Ezcümle Diyarbakır (Ves.8,9), Bitlis, Elâziz vilâyetlerinde, İstanbuldan idare olunan Kürt Teali Cemiyeti vardı. Bu cemiyetin maksadı, ecnebî tahtı himayesinde, bir Kürt hükûmeti vücuda getirmektir.

Konya ve havalisinde, İstanbuldan idare olunan, Tealii İslâm Cemiyeti teşkiline çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafında İtilâf ve Hürriyet, Sulh ve Selâmet Cemiyetleri de vardı.

İstanbulda, muhtelif maksatlarla hafî ve alenî olmak üzere de, birtakım fırka veya cemiyet unvanı altında teşekküller vardı.

İstanbulda, mühim addolunacak teşebbüslerden biri İngiliz Muhipleri Cemiyeti idi. Bu isimden, İngilizlere muhip olanların teşkil ettiği bir cemiyet anlaşılmasın! Bence, bu cemiyeti teşkil edenler, kendi şahıslarını ve menfaati şahsiyelerini sevenler ve şahıslarile menfaatlerinin masuniyeti çaresini Lloyd George hükûmeti marifetile İngiliz himayesini teminde arıyanlardır. Bu bedbahtların, İngiltere Devletinin, kül halinde, bir Osmanlı Devleti muhafaza ve himaye etmek emelinde olup olamayacağını, bir defa mülâhaza edip etmedikleri cayi teemmüldür.

Bu cemiyete intisap edenlerin başında Osmanlı padişahu ve halifei ruyi zemin unvanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nezaretini işgal eden Ali Kemal, Adil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Cemiyet

Doğu İlleri Ulusal Hakları Savunma derneğinin İstanbuldaki idare merkezinin uygar ve bilimsel araçlarla amaca varılabileceği konusunda aşırı iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten bu yolda çalışmaktan geri durmuyor. Doğu illerinde Müslüman unsurların haklarını savunmak için Le Pays (Vatan) adında Fransızca bir gazete yayınıyor. Hadisat (Olaylar) gazetesinin imtiyazını üstleniyor. Bir taraftan da İstanbuldaki İtilaf Devletleri temsilcilerine ve İtilaf Devletleri başvekillerine nota veriyor. Avrupaya bir heyet göndermeye girişiyor (Belge 7).

Bu açıklamadan kolaylıkla anlaşılacağını sanırım ki, "Doğu İlleri Ulusal Hakları Savunma" derneğini oluşturan önemli neden ve kaygı, doğu illerinin Ermenistana verilmesi olasılığı oluyor. Bu olasılığın gerçekleşmesinde, doğu illeri nüfusunda Ermenilerin çoğunlukta gösterilmesine ve tarihsel hukuk bakımından öncelik tanınmasına çalışanların, bilimsel ve tarihsel belgelerle dünya kamu oyunu aldatabilecekleri ve bir de Müslüman halkın Ermenileri soykırıma uğratan vahşiler olduğu iftirasını gerçekmiş gibi kabul ettirebileceği varsayımı etkin oluyor. Bu nedenle dernek, aynı sebepler ve araçlarla donatılmış olarak ulusal ve tarihsel hakları savunmaya çalışıyor.

Karadenize sahil olan bölgelerde de, bir Rum Pontus hükûmeti oluşturulacağı korkusu vardı. Müslüman halkı, Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp, var olma haklarını korumak amacıyla, Trabzonda da bazı kişiler ayrıca bir dernek kurmuşlardı.

Merkezi İstanbulda olan "Trabzon ve Yöresi Yerinden Yönetim" derneğinin siyasal amaç ve hedefi, isminden anlaşılmalıdır. Her halde merkezden ayrılmak amacı güdüyor.

Oluşmaya başlayan bu kuruluşlardan başka, memleket içinde daha birtakım girişimler ve kuruluşlar da ortaya çıkmıştı. Bu arada Diyarbakır (Belge 8 ve 9), Bitlis, Elazığ illerinde, İstanbuldan yönetilen "Kürt Yükselme Derneği" vardı. Bu derneğin amacı, yabancı koruması altında, bir Kürt devleti oluşturmaktı.

Konya ve yörelerinde, İstanbuldan yönetilen, "İslâm Yükselme Derneği" kurmaya çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafında "Uyuşma ve bağımsızlık" dernekleri de vardı.

İstanbulda, değişik amaçlarla gizli ve açıktan olmak üzere de, birtakım parti veya dernek adı altında kuruluşlar vardı.

İstanbulda önemli sayılacak girişimlerden biri "İngiliz Dostları Derneği" idi. Bu isimden, İngilizlere dost olanların meydana getirdiği bir dernek anlaşılmasın! Bence, bu derneği oluşturanlar, kendilerini ve kişisel çıkarlarını sevenler ve kendileriyle çıkarlarının korunması çaresini Lloyd George hükûmeti aracılığı ile İngiliz korumasını sağlamakta arıyanlardır. Bu kötü-bahtlıların, İngiltere Devletinin, tüm olarak, bir Osmanlı Devleti sürdürmek ve korumak isteğinde olup olamayacağını, bir kere olsun düşünüp düşünmedikleri üzerinde durmaya değer.

Bu derneğe katılanların başında Osmanlı padişahu ve yeryüzü halifesi sanımı taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, İçişleri Bakanlığında bulunan Ali Kemal, Adil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Dernekte İngiliz ulusun-

Memleket dahilinde ve İstanbulda millî varlığa düşman teşekküller

İngiliz Muhipleri Cemiyeti

Memleket içinde ve İstanbulda ulusal varlığa düşman kuruluşlar

İngiliz Dostları Derneği

yette İngiliz milletine mensup bazı sergüzeştçular da vardı. Meselâ: Rahip Frew gibi. Ve muamelât ve icraattan anlaşıldığına göre, cemiyetin reisi Rahip Frew idi.

Bu cemiyetin iki cephe ve mahiyeti vardı. Biri alenî cephesi ve medeni teşebbüsatla, İngiliz himayesini talep ve temine matuf mahiyeti idi. Diğeri hafî ciheti idi. Asıl faaliyet bu cihette idi. Memleket dahilinde teşkilât yaparak isyan ve ihtilâl çıkarmak, şuuru millîyi felce uğratmak, ecnebî müdahalesini teshil etmek gibi hainane teşebbüsat, cemiyetin bu hafî kolu tarafından idare edilmekte idi. Sait Mollanın cemiyetin alenî teşebbüsatında olduğu gibi hafî cihetinde de ondan daha ziyade roleur olduğu görülecektir. Bu cemiyet hakkında söylediklerim, sırası geldikçe vereceğim izahat ve icabında irae edeceğim vesaikle daha vazih anlaşılacaktır.

Amerika mandası is-teyenler

İstanbulda bir kısım rical ve nisvan da, halâsî hakikînin Amerika mandasını talep ve teminde olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler, isabeti mutlakanın noktai nazarlarının tervicinde olduğunu ispata çok çalıştılar. Bu hususta da sırası gelince bazı izahat vereceğim.

Ordumuzun vaziyeti

Vaziyeti umumîyeyi tespit için ordu cüzütamlarının, nerelerde ve ne halde olduğunu tasrih etmek isterim. Anadolu'da, başlıca, iki ordu müfettişliği tesis olunmuştu. Mütarekeye dahil olur olmaz, kıtaatın muharip efradı terhis olunmuş, silâh ve cephanesi elinden alınmış, kıymeti harbîyeden mahrum birtakım kadrolar haline getirilmişti.

Merkezi, Konyada bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine mensup kıtaatın vaziyeti şöyle idi:

Bir fırkası (41 inci Fırka) Konyada ve bir fırkası (23 üncü Fırka) Afyon Karahisarında bulunan 12 nci Kolordu, karargâhile Konyada bulunuyordu. İzmirde esir olan 17 nci Kolordunun, Denizlide bulunan 57 nci fırkası da, bu kolorduya ilhak edilmişti.

Bir fırkası (24 üncü Fırka) Ankarada ve bir fırkası (11 inci Fırka) Niğdede bulunan 20 nci Kolordu, karargâhile Ankarada.

İzmitte bulunan 1 inci Fırka, İstanbuldaki 25 inci Kolorduya raptedilmişti. İstanbulda da 10 uncu Kafkas Fırkası vardı.

Balikesir ve Bursa havalisinde bulunan, 61 inci ve 56 nci Fırkalar, karargâhı Bandırmada bulunan İstanbula merbut 14 üncü Kolorduyu teşkil ediyorlardı. Bu kolordunun kumandanı Meclisin küşadına kadar, merhum Yusuf İzzet Paşa idi.

3 üncü Ordu Müfettişliği ki müfettişi ben idim, karargâhımla Samsuna çıkmış bulunuyorum. Doğrudan doğruya tahtı emrimde iki kolordu bulunacaktı. Biri, merkezi Sivasta bulunan 3 üncü Kolordu, (kumandanı beraberimde getirdiğim Miralay Refet Bey). Bu kolorduya mensup bir fırkanın (5 inci Kafkas Fırkası) merkezi Amasyada. Diğeri, merkezi Erzurumda bulunan 15 inci Kolordu idi. Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Fırkalarından birinin (9 uncu Fırka) merkezi Erzurumda, kumandanı Rüştü Bey. Diğeri (3 üncü Fırka) merkezi Trabzonda idi. Kumandanı Kaymakam Halit Bey idi. Halit Bey, İstanbulla davet edilmiş olduğundan kumandadan çekilerek Bayburтта ihtifa etmiş, fırka vekâletle idare olunuyor; kolordunun diğeri iki fırkasından 12 nci Fırka Hasankale şarkında hudutta, 11 inci Fırka Bayazıtta bulunuyordu.

dan kimi serüvenciler de vardı. Örneğin: Papaz Frew gibi. Ve yapılan iş ve işlemlerden anlaşıldığına göre, cemiyetin başkanı Papaz Frew idi.

Bu derneğin iki yönü ve niteliği vardı. Biri dıştan görünen yönü ve uygarca girişimlerle, İngiliz korumasını isteyip sağlamaya yönelik niteliği idi. Diğeri gizli yönü idi. Asıl çalışmalar da bu yönde idi. Memleket içinde örgütler kurarak isyan ve ihtilâl çıkarmak, ulusal bilinci felce uğratmak, yabancıların işe karışmasını kolaylaştırmak gibi haince girişimler, derneğin bu gizli kolu tarafından yönetilmekte idi. Sait Mollanın derneğin açık girişimlerinde olduğu gibi gizli yönünde de ondan daha fazla rol oynadığı görülecektir. Bu demek hakkında söylediklerim, sırası geldikçe yapacağım açıklamalar ve gerektiğinde göstereceğim belgelerle daha iyi anlaşılacaktır.

İstanbulda, ileri gelen kadın erkek bâzı kişiler de, gerçek kurtuluşun Amerika mandasını isteyip elde etmekte olduğu kanısında bulunuyorlardı. Bu kanıda olanlar düşüncelerinde çok direndiler, kesinkes doğru olanının, kendi görüşlerinin desteklenmesinde olduğunu kanıtlamaya çok çalıştılar. Bu konuda da sırası gelince bazı açıklamalar yapacağım.

Genel durumu belirtmek için ordu birliklerinin, nerelerde ve ne durumda olduğunu açıklamak isterim. Anadolu'da, başlıca, iki ordu müfettişliği kurulmuştu. Ateşkes dönemine girilir girilmez, kıtaların savaş sınıfı erleri koyuverilmiş, silâh ve cephanesi elinden alınmış, savaş değerlerinden yoksun birtakım kadrolar durumuna getirilmişti.

Merkezi Konyada bulunan, İkinci Ordu Müfettişliğine bağlı kıtaların durumu şöyle idi:

Bir tümeni (41 inci Tümen) Konyada ve bir tümeni (23 üncü Tümen) Afyonda bulunan 12 nci Kolordu, karargâhile Konyada bulunuyordu. İzmirde esir olan 17 nci Kolordunun, Denizlide bulunan 57 nci tümeni de, bu kolorduya katılmıştı.

Bir tümeni (24 üncü Tümen) Ankarada ve bir tümeni (11 inci Tümen) Niğdede bulunan 20 nci Kolordu, karargâhile Ankarada.

İzmitte bulunan 1 inci Tümen, İstanbuldaki 25 inci Kolorduya bağlanmıştı. İstanbulda da 10 uncu Kafkas Tümeni vardı.

Balikesir ve Bursa yöresinde bulunan, 61 inci ve 56 nci Tümenler, karargâhı Bandırmada bulunan İstanbulla bağlı 14 üncü Kolorduyu oluşturuyorlardı. Bu kolordunun komutanı, Meclisin açılışına kadar, rahmetli Yusuf İzzet Paşa idi.

3 üncü Ordu Müfettişliği ki müfettişi bendim, karargâhımla Samsuna çıkmış bulunuyorum. Doğrudan doğruya emrim altında iki kolordu bulunacaktı. Biri, merkezi Sivasta bulunan 3 üncü Kolordu, (komutanı beraberimde getirdiğim Albay Refet Bey). Bu kolorduya bağlı bir tümenin (5 inci Kafkas Tümeni) merkezi Amasyada. Öbür tümenin (15 inci Tümen) merkezi Samsunda idi. Komutanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Tümenlerinden birinin (9 uncu Tümen) merkezi Erzurumda, komutanı Rüştü Bey. Öbürünün (3 üncü Tümen) merkezi Trabzonda idi. Komutanı Yarıbay Halit Bey idi. Halit Bey, İstanbulla çağrılmış olduğundan komutadan çekilerek Bayburтта saklanmış, tümen vekâletle yönetiliyor; kolordunun öteki iki tümeninden 12 nci Tümen Hasankale doğusunda sınırdaki, 11 inci Tümen Bayazıtta bulunuyordu.

Amerika mandası is-teyenler

Ordumuzun durumu

Diyarbakır havalisinde bulunan, iki fırkalı, 13 üncü Kolordu, müstakil idi, İstanbulla tâbi bulunuyordu. Bir fırkası, (2 nci Fırka) Siirtte; diğer fırkası (5 inci Fırka) Mardinde idi.

Benim, bu iki kolorduya doğrudan doğruya emir ve kumandam cari olduğundan fazla bir salâhiyetim vardı ki, müfettişlik muntikasına mücavir bulunan kıtaatı askerîyeye dahi tebligat yapabilecektim. Kezalik muntıkamda bulunan ve muntıkama mücavir bulunan vilâyata da tebligatta bulunabilecektim.

Bu salâhiyete göre Ankarada bulunan 20 nci Kolordu ve bunun mensup olduğu müfettişlik ile ve Diyarbakırdeki kolordu ile ve hemen bütün Anadolu rüesayı memurîni mülkiyesile muhabere ve münasebette bulunabilecektim.

Bu vâsi salâhiyetin, beni İstanbuldan nefyü teb'it maksadile Anadoluya gönderenler tarafından, bana nasıl tevdi edildiği mucibi istiğrabınız olabilir! Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu salâhiyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Herçibadabat benim İstanbuldan uzaklaşmamı arzu edenlerin icad ettikleri sebep "Samsun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsuna kadar gitmek" idi. Ben, bu vazifenin ifası, bir makam ve salâhiyet sahibi olmaya mütevakıf olduğumu ileri sürdüm. Bunda hiçbir beis görmediler. O tarihte Erkânıharbîyei Umumîyede bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar istişmam eden zevat ile görüştim. Müfettişlik vazifesini buldular ve salâhiyete müteallik talimatı da, ben kendim yazdırdım. Hatta Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa bu talimatı okuduktan sonra imzada tereddüt etmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir tarzda, mührünü basmıştır.

*
* *

Bu izahattan sonra manzarayı umumîyeyi, daha dar bir çerçeve dahiline alarak, seri ve sehil bir surette, hep beraber müşahede edelim:

Muhasım devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve manen tevcih halinde; imha ve taksime karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, zulmet ve müphemiyet içinde tecelliyata muntazır. Felâketin dehşet ve sıkletini idrake başlayanlar, buldukları muhit ve hissedebildikleri tesirata göre çarei halâs telâkki eyledikleri tedbirlere mütevessil. Ordu, ismi var cismi yok bir halde. Kumandanlar ve zabıtlar, Harbi Umumînin bunca mihnet ve meşakkatlerle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmeye dilhun, gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumu kenarında dimağları çare, çarei halâs aramakla meşgul.

Burada, pek mühim olan, bir noktayı da kayît ve izah etmeliyim. Millet ve ordu, padişah ve halifenin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinî ve an'anevî rabûtalarla mûti ve sadık. Millet ve ordu çarei halâs düşünürken bu mevrus itiyadın sevkiyle kendinden evvel makamı muallâyı hilâfet ve saltanatın halâs ve masuniyetini düşünmüyor. Halife ve padişahsız halâsın manasını anlamak istidadında değil. Bu akiydeye muhalif, rey ve içtihat izhar edeceklerin vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain, merdut olur.

Diyarbakır yöresinde bulunan, iki tümenli 13 üncü Kolordu, bağımsız idi, İstanbulun emrinde bulunuyordu. Bir tümeni (2 nci Tümen) Siirtte; öbür tümeni (5 inci Tümen) Mardinde idi.

Benim, bu iki kolorduya doğrudan doğruya emir ve komutum geçerli oluktan başka bir yetkim de vardı ki, müfettişlik bölgesine komşu bulunan askerî kıtalara da emir verebilecektim. Ayrıca bölgemde bulunan ve bölgeme komşu olan valiliklere de emir nitelikli bildirilerde bulunabilecektim.

Bu yetkiye göre Ankarada bulunan 20 nci Kolordu ve bunun bağlı olduğu müfettişlik ile ve Diyarbakırdaki kolordu ile ve hemen bütün Anadolu mülkî âmirlerle yazışabilecek ve bunlarla ilişki kurabilecektim.

Bu geniş yetkinin, beni İstanbuldan sürüp uzaklaştırmak amacıyla Anadoluya gönderenler tarafından, bana nasıl verildiğine şaşabilirsiniz. Derhal belirtmeliyim ki, bana bu yetkiyi onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Ne olursa olsun benim İstanbuldan uzaklaşmamı isteyenlerin icad ettikleri sebep "Samsun ve yöresindeki asayişsizliği yerinde görüp önlem almak için Samsuna kadar gitmek" idi. Ben, bu ödevin yapılmasının bir görev ve yetki sahibi olmaya bağlı olduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler. O tarihte Genelkurmayda bulunan ve benim amacımı bir dereceye kadar sezen kişilerle görüştim. Müfettişlik görevini buldular ve yetkiye ilişkin talimatı da, ben kendim yazdırdım. Hatta Savaşşleri Bakanı olan Şakir Paşa bu talimatı okuduktan sonra imzada duraksamış, anlaşılır anlaşılmaz bir şekilde, mührünü basmıştır.

*
* *

Bu açıklamalardan sonra, genel görünümü, daha dar bir çerçeve içine alarak, çabuk ve basitçe hep beraber gözden geçirelim:

Düşman devletler Osmanlı devlet ve ülkesine nesnel ve tinsel yönlerden saldırı halinde; yok etmeye ve bölmeye karar vermişler. Padişah ve halife olan kişi, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor, hükümeti de aynı durumda. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan ulus, karanlık ve belirsizlik içinde ne olacağını bekliyor. Felâketin korkunçluğunu ve ağırlığını kavramaya başlayanlar, buldukları çevre ve hissedebildikleri etkilere göre kurtuluş çaresi saydıkları önlemlere baş vuruyorlar.. Ordu, ismi var cismi yok bir durumda. Komutanlar ve subaylar, Genel Savaşın bunca güçlüğ ve sıkıntılarında yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmeye yürekleri kan ağlıyor, gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumu kenarında kafaları çıkar yol, kurtuluş yolu aramakla meşgul.

Burada, pek önemli olan, bir noktayı da belirtmeli ve açıklamalıyım. Ulus ve ordu, padişah ve halifenin hainliğinden haberi olmadığı gibi o makama ve o makamda bulunana karşı yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağlarıyla uyumlu ve sâdik. Ulus ve ordu kurtuluş yolu düşünürken kuşaktan kuşağa geçen bu alışkanlıkla kendinden evvel yüce hilâfet ve saltanat makamının kurtuluş ve dokunulmazlığını düşünmüyor. Halife ve padişahsız kurtulmanın anlamını kavrama yeteneği yok... Bu inanca aykırı, görüş ve düşünceleri açığa vuracakların vay haline. Derhal dinsiz, vatansız, hain, istenmez olur.

Diğer mühim bir noktayı da ifade etmek lâzımdır. Çarei halâs ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi düveli muazzamayı gücendirmemek esas gibi telâki olunmakta idi. Bu devletlerden yalnız biriyle dahi başa çıkılamayacağı vehmi, hemen bütün dimağlarda yer etmişti. Osmanlı Devletinin yanında, koskoca Almanya, Avusturya-Macaristan varken hepsini birden mağlûp eden, yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında, tekrar onlarla husumete müncer olabilecek vaziyetler almaktan daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu zihniyette olan yalnız avam değildi; bilhassa havas denilen insanlar böyle düşünüyordu.

O halde çarei halâs ararken iki şey mevzuubahs olmayacaktı. Bir defa İtilâf Devletlerine karşı vaz'ı husumet alınmıyacaktı ve padişah ve halifeye canla başla merbut ve sâdik kalmak şartı esasî olacaktı.

Şimdi, Efendiler, müsaade buyursanız, size bir sual sorayım, bu vaziyet ve şerait karşısında halâs için, nasıl bir karar vâridi hatır olabilirdi?

İzah ettiğim malûmat ve müşahadata göre üç nevi karar ortaya atılmıştı:

Birincisi, İngiltere himayesini talep etmek.

İkincisi, Amerika mandasını talep etmek.

Bu iki nevi karar sahipleri, Osmanlı Devletinin bir küll halinde muhafazasını düşünenlerdir. Osmanlı memalikinin muhtelif devletler beyninde taksiminden ise küll halinde, bir devletin tahtı himayesinde bulundurmaya tercih edenlerdir.

Üçüncü karar: Mahallî halâs çarelerine matuftur. Meselâ; bazı muntıklar, kendilerinin Osmanlı Devletinden fekkedileceği nazariyesine karşı ondan ayrılmamak tedbirlerine tevessül ediyor. Bazı muntıklar da, Osmanlı Devletinin imha ve Osmanlı memleketlerinin taksim olunacağını emrivaki kabul ederek kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Bu üç nevi kararın esbabı mucibesi vermiş olduğum izahat meyanında mevcuttur.

Efendiler, ben, bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü, bu kararların istinat ettiği bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız idi. Hakikati halde, içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah, halife, hükûmet, bunlar hepsi medlûlü kalmamış birtakım bimâna elfazdan ibaretti.

Nenin ve kimin masuniyeti için kimden ve ne muavenet talep olunmak isteniyordu?

O halde ciddî ve hakikî karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu vaziyet karşısında, bir, tek karar vardı. O da hakimiyeti milîyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek!

İşte, daha, İstanbuldan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsunda Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

*
* *

Önemli başka bir noktayı da söylemek gerekir. Kurtuluş yolu ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek temel ilke gibi sayılmakta idi. Bu devletlerden yalnız biriyle bile başa çıkılamayacağı kuruntusu, hemen bütün kafalarda yer etmişti. Osmanlı Devletinin yanında, koskoca Almanya, Avusturya-Macaristan varken hepsini birden yenik eden, yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında, tekrar onlarla düşmanlığa varabilecek tutumlar almaktan daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu anlayışta olan yalnız basit halk değildi; özellikle, seçkin denilen insanlar böyle düşünüyordu.

O halde kurtuluş yolu ararken iki şey söz konusu olmayacaktı. Bir defa İtilâf Devletlerine karşı düşman konumuna girilmeyecekti ve padişah ve halifeye canla başla bağlı ve sâdik kalmak temel koşul olacaktı.

Şimdi, Efendiler, izin vererseniz, size bir sual sorayım, bu durum ve koşullar karşısında kurtuluş için, nasıl bir karar almak akla gelebilirdi?

Açıkladığım bilgi ve gözlemlere göre üç tür karar ortaya atılmıştı:

Birincisi, İngiltere'nin koruyuculuğunu istemek.

İkincisi, Amerika'nın mandasını istemek.

Bu iki türden karara varmış olanlar, Osmanlı Devletinin bir bütün olarak kalmasını düşünenlerdir. Osmanlı ülkesinin değişik devletler arasında bölüşülmesinden ise ülkeyi bütün olarak, bir devletin koruması altında bulundurmaya yeğleyenlerdir.

Üçüncü karar: yerel kurtuluş yollarına yöneliktir. Örneğin; bazı bölgeler, kendilerinin Osmanlı Devletinden koparılacağı varsayımına karşı ondan ayrılmamak önlemlerine baş vuruyor. Bazı bölgeler de, Osmanlı Devletinin yok edileceği ve Osmanlı ülkelerinin paylaşılacağını bir olup bitti sayarak kendi başarılarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Bu üç tür kararın gerekçeleri vermiş olduğum açıklamalar arasında vardır.

Efendiler, ben, bu kararların hiçbirini yerinde bulmadım. Çünkü, bu kararların dayandığı bütün kanıtlar ve mantıklar çürüktü, esassız idi. Gerçekte, içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tümüyle parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son sorun, bunun da bölüşülmesini sağlamaya çalışanlarla uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükûmet bunlar hepsi içeriği kalmamış birtakım anlam-sız sözlerden ibaretti.

Neyin ve kimin korunması için kimden ve ne yardım istenmek düşünülüyordu?

O halde ciddî ve gerçek karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu durum karşısında bir, tek bir karar vardı. O da ulusal egemenliğe dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!

İşte, daha, İstanbuldan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsunda Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar, bu karar olmuştur.

*
* *

Bu kararın istinat ettiği en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi:

Esas, Türk milliyetinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak istiklâli tamme malikiyetle temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun istiklâlden mahrum bir millet, beşeriyeti mütemeddine muvacehesinde uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye kespi liyakat edemez.

Ecebî bir devletin himaye ve sahabetini kabul etmek insanlık evsafından mahrumiyeti, aczî meskeneti itraftan başka bir şey değildir. Fîlhakika bu derekeye düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir ecebî efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki Türkün haysiyet ve izzeti nefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır!

Binaenaleyh, ya istiklâl ya ölüm!

İşte halâsı hakikî isteyenlerin parolası bu olacaktı.

Bir an için, bu kararın tatbikatında ademi muvaffakiyete duçar olunacağını farzedelim! Ne olacaktı? Esaret!

Peki Efendim. Diğer kararlara mutavaat halinde netice bunun aynı değil miydi!

Şu fark ile ki, istiklâli için ölümü göze alan millet, insanlık haysiyet ve şerefinin icabı olan bütün fedekârlığı yapmakla müteselli olur ve bittabi esaret zincirini kendi elile boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir milllete nazaran yâr ve ağyar nazarındaki mevkî farklı olur.

Sonra Osmanlı hanedan ve saltanatının idamesine çalışmak, elbette, Türk milletine karşı, en büyük fenalığı işlemektir. Çünkü millet her türlü fedekârlığı sarfederek istiklâlini temin etse de, saltanat devam ettiği takdirde, bu istiklâle müemmen nazariye bakılamazdı. Artık, vatanla, milletle hiçbir alâkai vicdanîye ve fikrîyesi kalmamış bir sürü mecaninin, devlet ve millet istiklâl ve haysiyetinin muhafızı mevkiinde bulundurulması nasıl tecviz olunabilirdi?

Hilâfet vaziyetine gelince, ilim ve fennin nurlara müstağrak kıldığı hakikî medeniyet âleminde gülünç telâkki edilmekten başka bir mevzuu kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın tatbikatını temin için henüz milletin ünsiyet etmediği meselelere temas etmek lâzımgeliyordu. Umumca mevzuubahs olmasında azîm mahzurlar tasavvur olunan hususların mevzuubahs olmasında zarureti mutlaka bulunuyordu.

Osmanlı hükûmetine, Osmanlı padişahına ve müsliminin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzımgeliyordu.

Türk ata yurduna ve Türkün istiklâline tecavüz edenler kimler olursa olsun onlara bütün milletçe müsellâhan mukabele ve onlarla mücadele eylemek icap ediyordu. Bu mühim kararın bütün icabat ve zarurîyatını ilk gününde izhar ve ifade etmek, elbette musip olamazdı. Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayi ve hadisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmaya çalışmak lâzımgeliyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz senelik ef'al ve icraatımız bir silsilei mantı kıya ile mütalea olunursa, ilk günden, bugüne kadar takip ettiğimiz istikameti umumîyenin ilk kararın çizdiği hattın ve teveccüh eylediği hedeften asla inhiraf eylememiş olduğu kendiliğinden tebarüz eder.

Bu kararın dayandığı en kuvvetli düşünüş ve mantık şu idi:

Esas; Türk milletinin haysiyetli ve onurlu bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla sağlanabilir. Ne kadar zengin ve refah içinde olursa olsun bağımsızlıktan yoksun bir ulusa, uygar insanlık, uşaklıktan üstün bir nitelik yakıştırmaz.

Yabancı bir devletin koruma ve kayırmasını kabul etmek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü miskinliği benimsemekten başka bir şey değildir. Gerçekten bu aşağılık duruma düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine hiç olasılık yoktur.

Halbuki Türkün değeri ve onuru ve yeteneği çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir.

Bundan ötürü, ya bağımsızlık ya ölüm!

İşte gerçek kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktı.

Bir an için, bu kararın uygulanmasında başarısızlığa düşüleceğini varsayalım!

Ne olacaktı? Tutsaklık!

Peki Efendim. Öbür kararlara uyulması halinde sonuç bunun aynı değil miydi!

Şu farkla ki, bağımsızlığı için ölümü göze alan ulus, insanlık değer ve onurunun gereği olan bütün özveriyi yapmakla övünür ve doğaldır ki tutsaklık zincirini kendi eliyle boynuna geçiren uyuşuk, onursuz bir ulusa oranla dost ve düşman gözündeki yeri başka olur.

Sonra, Osmanlı hanedan ve saltanatının sürdürülmesine çalışmak, elbette, Türk milletine karşı, en büyük fenalığı işlemektir. Çünkü millet her türlü özveriyi yaparak bağımsızlığını sağlasa da, saltanat sürerse, bu bağımsızlık güvenceli sayılamazdı. Artık, vatanla, ulusla hiçbir vicdan ve düşünce ilgisi kalmamış bir sürü delinin devlet ve ulusun bağımsızlık ve onurunun koruyucusu yerinde bulundurulması nasıl uygun görülebilirdi?

Halifelige gelince, bilim ve tekniğin aydınlığa boğduğu gerçek uygarlık dünyasında gülünç sayılmaktan başka bir anlamı kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın uygulanmasını sağlamak için ulusun daha alışmamış olduğu sorunlara değinmek gerekiyordu. Kamuca konu edilmesinde büyük sakıncalar bulunacağı düşünülen hususların konu edilmesinde kesin zorunluk vardı.

Osmanlı hükûmetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün ulusu ve orduyu ayaklandırmak gerekiyordu.

Türk ata yurduna ve Türkün bağımsızlığına saldıranlar kimler olursa olsun onlara bütün ulusça silâhli olarak karşılık vermek ve onlarla savaşmak gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gereklerini ve zorunluluklarını ilk gününde belirtip dile getirmek, elbette yerinde olamazdı. Uygulamaları birtakım evrelere ayırmak ve olaylardan yararlanarak ulusun duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım yürüyerek hedefe varmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz senedir yapıp ettiklerimiz bir mantık zinciri içinde düşünülürse, ilk günden, bugüne kadar izlediğimiz genel gidişin ilk kararın çizdiği hattın ve yöneldiği hedeften hiç sapmamış olduğu kendiliğinden belirir.

Burada, zihinlerde mevcut olması ihtimali bulunan bazı tereddüt düğümlerinin, çözülmesini teshil için, bir hakikati beraber müşahade etmeliyiz. Tezahür eden millî mücadele, haricî istilâya karşı vatanın halâsını yegâne hedef addettiği halde bu millî mücadelenin muvaffakiyete iktiran etikçe safha safha bugünkü devre kadar iradei millîye idaresinin bütün esasat ve eşkâlini tahakkuk ettirmesi tabîi ve gayrikabili içtinap bir seyri tarihî idi. Bu mukadder seyri tarihîyi an'anevî itiyadatile, derhal ihtisas eden hanedanı hükümdarî ilk andan itibaren millî mücadelenin hasmı bîamanı oldu. Bu mukadder seyri tarihîyi ilk anda ben de müşahade ve ihtisas ettim. Fakat nihayete kadar şamil olan bu ihtisasatımızı ilk anda kâmilan izhar ve ifade etmedik. Müstakbel ihtimalât üzerine fazla beyanat, giriştiğimiz hakikî ve maddî mücadeleye, hayalât mahiyetini verebilirdi; haricî tehlikenin yakın tesirâtı karşısında, müteessir olanlar arasında, an'anelelerine ve fikrî kabiliyetlerine ve ruhî halellerine mugayir olan muhtemel tahavvülâtta ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi. Muvaffakiyet için amelî ve emin yol her safhayı vakti geldikçe, tatbik etmekte. Millet inkişaf ve itilâsı için selâmet yolu bu idi. Ben de böyle hareket ettim. Ancak bu amelî ve emin muvaffakiyet yolu, yakın refiki mesaim olarak tanınmış zevattan bazılarıyla aramızda, zaman zaman içtihadatta, muamelâtta, icraatta esaslı ve tâli birtakım ihtilâflar, iğbirarlar ve hatta iftirakların da sebebi ve izahı olmuştur. Millî mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları millî hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir. Bu noktaları, tenevvür etmeniz için, efkârı umumîyenin tenevvürüne medar olmak için, sırası geldikçe, birer birer işaret etmeye çalışacağım.

Millî sır

Bu son sözlerimi hulâsa etmek lâzımgelirse, diyebilirim ki, ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey, bütün heyeti içtimayemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim.

*
* *

Ordu ile temas

Şimdi, Efendiler, ilk iş olmak üzere bütün ordu ile temasa gelmek lâzımdı. Erzurumda On Beşinci Kolordu Kumandanına 21 Mayıs 1335 de yazdığım bir şifrede "ahvali umumîyemizin almakta olduğu şekli vahimden pek müteessir ve mütellim olduğumu; millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazîfei vicdanîyeyi yakından, müşterek mesai ile, en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatle bu son memuriyeti kabul ettiğimi; bir an evvel Erzuruma gitmek arzusunda bulunduğumu ve fakat Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizlik yüzünden fena bir akıbeta duçar olmak mahiyetinde bulunduğundan buralarda birkaç gün kalmak zarureti olduğunu bildirdikten sonra, beni şimdiden tenvire medar olacak hususat varsa iş'arını" rica ettim (Ves.10).

Filhakika Samsun ve havalisinde Rum çetelerinin İslâm ahaliye tecavüzü ve zaten vasıtasız bırakılmış olan hükümeti mahallîyenin ecnebî müdahalâtı yüzünden hiçbir tedbir alamaması, vaziyeti müşkül kılmuştu.

Tanıdığımız ve kendisinden büyük enerji ümit ettiğimiz bir zatın Samsuna mutassarrıf tayinini temin için teşebbüs almakla beraber, Üçüncü Kolordu Ku-

Burada, kafalarda olması olası bulunan bazı duraksama düğümlerinin çözülmesini kolaylaştırması için, bir gerçeğe birlikte bakmalıyız. Beliren ulusal savaşım, dış saldırıya karşı vatanın kurtulmasını tek amaç edindiği halde bu ulusal savaşım başarıya ulaştıkça evre evre bugünkü döneme kadar ulusal irade yönetiminin bütün ilke ve biçimlerini gerçekleştirmesi doğal ve kaçınılmaz bir tarih akışıydı. Tarihin bu kaçınılmaz akışını geleneksel alışkanlıklarıyla, hemen sezinleyen padişah soyu, ilk andan beri ulusal savaşımın acımasız düşmanı oldu. Tarihin bu kaçınılmaz akışını ilk anda ben de gördüm ve sezinledim. Ancak sona kadar tüm evreleri kapsayan sezgilerimizi ilk anda tümüyle açığa vurmamak ve dillendirmedik. Gelecekteki olasılıklar üzerine fazla konuşmak, giriştiğimiz gerçek ve nesnel savaşıma, hayal niteliği verebilirdi; dış tehlikenin yakın etkileri karşısında, üzüntü duyanlar arasında, geleneklerine ve düşünme yeteneklerine ve ruhsal durumlarına aykırı bulunan olası değişikliklerden ürkeceklerin ilk anda direnmelerine yol açabilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol her evreyi vakti geldikçe, uygulamaktı. Ulusun gelişmesi ve yükselmesi için hayırlı sonuca götürecek yol bu idi. Ben de böyle yaptım. Ancak bu pratik ve güvenilir başarı yolu, yakın çalışma arkadaşım olarak tanınmış kişilerden bazılarıyla aramızda, zaman zaman görüşlerde, davranışlarda, yaptıklarımızda asal veya ikinci derecede birtakım anlaşmazlıkların, kırgınlıkların ve hatta ayrılımların da nedeni ve etkeni olmuştur. Ulusal savaşıma birlikte başlayan yolculardan bazıları, ulusal hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar gelen gelişmelerinde, kendi düşünce ve ruh yeteneklerinin sınırı aşılmıca bana direnmeye ve karşı çıkmaya başlamışlardır. Bu noktaları, aydınlanması için, kamuoyunun aydınlanmasına yarasın diye, sırası geldikçe, birer birer belirtmeye çalışacağım.

Bu son sözlerimi özetlemek gerekirse, diyebilirim ki, ben ulusun vicdanında ve geleceğinde sezdiğim büyük gelişme yeteneğini, bir ulusal sır gibi vicdanımda taşıyarak yavaş yavaş, sırası geldikçe bütün toplumumuza uygulamak zorunda idim.

*
* *

Millî sır

Şimdi, Efendiler, ilk iş olarak bütün ordu ile ilişki kurmak gerekliydi. Erzurumda Onbeşinci Kolordu komutanına 21 Mayıs 1919 da yazdığım bir şifreli telgrafta "Genel durumumuzun almakta olduğu korkunç biçimden çok üzüntü ve acı duyduğumu; ulusa ve ülkeye borçlu olduğumuz en son vicdan ödevinin yakından ve birlikte çalışmakla, en iyi yapılabileceği kanısıyla bu son görevi kabul ettiğimi; bir an önce Erzuruma gitmek istediğimi ve fakat Samsun ve yöresinin durumu, asayişsizlik yüzünden kötü sonuçlara dönüşebilecek nitelikte bulunduğundan, buralarda birkaç gün kalmak zorunluğu olduğunu" bildirdikten sonra," beni şimdiden aydınlatmaya yarayacak birşeyler varsa bildirilmesini rica ettim (Belge 10).

Gerçekten Samsun ve yöresinde Rum çetelerinin Müslüman halka saldırması ve ötedenberi araçsız bırakılmış olan yerel hükümetin yabancılara karışması yüzünden, hiçbir önlem alamaması, durumu güçleştirmişti.

Tanıdığımız ve kendisinden büyük enerji umduğumuz bir kişinin Samsuna mutassarrıf atanmasını sağlamak için girişimde bulunmakla birlikte, Üçüncü

Ordu ile temas

mandanını muvakkaten Canik mutasarrıfı tayin ettim. Mümkün olan tedabiri mahallîye alınmaya ve bilhassa ahalinin vaziyeti hakikiye hakkında tenvirine ve orada bulunan ecnebî müfreze ve zabıtlarından içtinap ve ihtiraza mahal olmadığını izaha ehemmiyet verildi ve hemen o havalide millî teşkilâta tevessül olundu.

23 Mayıs 1335 de Ankarada bulunan Yirminci Kolordu Kumandanına, "Samsuna geldiğimi ve kendisile daha sıkı temasta bulunmak istediğimi ve İzmir havalisine dair daha kolaylıkla alabileceği malûmattan haberdar olmak istediğimi" bildirdim.

Bu kolordunun vaziyeti ile daha İstanbulda iken alâkadar olmuştum. Cenuptan Ankara havalisine şimendiferle nakli mevzuubahs idi. Bu nakliyata mümanaat edilmekte olduğunu anlamış olduğumdan İstanbuldan hareketim günlerinde Erkânharbiyei Umumîye Reisi olan Cevat Paşadan, kolordunun şimendiferle nakli teahhur ederse karadan yürüyerek Ankaraya şevkini rica etmiştim. Bundan dolayı bahsettiğim şifre telgrafnamemde "Yirminci Kolordu aksamının kâmilen Ankaraya gelmeye muvaffak olup olmayacağını sordum. Canik livası hakkında malûmat verdikten sonra bir iki güne kadar Samsundan karargâhımla, bir müddet için Havzaya gideceğimi ve her halde Samsundan hareketimden evvel beni tenvir edecek malûsbmata intizar eylediğimi" yazdım.

Yirminci Kolordu Kumandanından, üç gün sonra 26 Mayıs 1335 de aldığım cevapta "İzmirden muntazam malûmat alamadıklarını, Manisanın da işgal edildiğini telgraf memurlarının haber verdiğini, kolordunun Ereğlide bulunan aksamının, kâmilen, şimendiferle nakline muvaffak olamadıklarından karadan yürüyüşe başladıklarını, fakat, mesafenin uzaklığı sebebiyle Ankaraya ne vakit muvasalat edeceğinin malûm bulunmadığını" bildiriyordu.

Kolordu kumandanı aynı telgrafnamesinde "Afyon Karahisarında bulunan 23 üncü Firkanın, mevcudunun pek az olduğundan ve orada ellerine geçen efradı bu fırkaya göndermekte olduklarından bahsettikten sonra, Kastamonu ve Kayseri havalisinde bazı muhilli asayiş vakayı hakkında haberler gelmeye başladığını zikrediyor ve peyderpey malûmat vereceğini" yazıyordu (Ves. 11).

27 Mayıs 1335 tarihinde, Havzadan, Yirminci Kolordu Kumandanından ve aynı zamanda, bu kolordunun mensup olduğu Konyadaki ordu müfettişliğinden "Afyon Karahisarındaki Firkanın takviyesi için hangi menabiden istifade edilmekte olduğunu ve tezyidi kuvvetine imkânı maddî bulunup bulunamayacağını ve bugünkü ahval ve vaziyetimize nazaran, bu fırkaya, nasıl bir vazifenin tevcihi düşünüldüğünü" sordum (Ves. 12, 13).

Kolordu kumandanı, 28 Mayıs 1335 de sorduğum hususata dair malûmat veriyor ve Yirmi Üçüncü Fırka "düşmanın bir işgalî vaziyeti karşısında mevkiini terketmeyecek ve dışarı tecavüz olursa, ahali mahallîyeden alacakları takviye ile mevkiini müdafaa edecektir" diyordu (Ves. 14).

Ordu müfettişi de 30 Mayıs 1335 de verdiği cevapta "Yirmi Üçüncü Fırkanın Karahisardaki asayiş muhafaza ile beraber her türlü işgal hadisesine her türlü vesaitle mukavemet edecektir" diyordu. Bu vesaitin hazırlanmakta olduğunu ve Konyada orduya zâhir olabilecek bir kuvvet ihzarına çalışıldığını, ancak bir isim ve unvana malik olmadığını bildiriyordu.

Kolordu Komutanını geçici Samsun mutasarrıfı atadım. Elden gelen yerel önlemler alınmaya ve özellikle halkın gerçek durum hakkında aydınlatılmasına ve orada bulunan yabancı birlik ve subaylardan kaçınıp korkmaya yer olmadığını anlatmaya önem verildi ve hemen o yörede ulusal örgütlenmeye girişildi.

23 Mayıs 1919 da Ankarada bulunan Yirminci Kolordu Komutanına, "Samsuna geldiğimi ve kendisiyle daha sıkı ilişki kurmak istediğimi ve İzmir yöresi hakkında onun daha kolaylıkla alabileceği bilgileri öğrenmek istediğimi" bildirdim.

Bu kolordunun durumu ile daha İstanbulda iken ilgilenmiştim. Güneyden Ankara yöresine demiryoluyla taşınması sözkonusu idi. Bu nakliyatın engellenmekte olduğunu anlamış olduğumdan İstanbuldan ayrıldığı günlerde Genelkurmay Başkanı olan Cevat Paşadan, kolordunun demiryoluyla taşınması gecikirse karadan yürüyerek Ankaraya gönderilmesini rica etmiştim. Bundan dolayı bahsettiğim şifreli telgrafımda "Yirminci Kolordu bölümlerinin tümü ile Ankaraya gelmeyi başarıp başaramayacağını" sordum. "Samsun sancağı hakkında bilgi verdikten sonra bir iki güne kadar Samsundan karargâhımla, bir süre için Havzaya gideceğimi ve her halde Samsundan hareketimden evvel beni aydınlatacak bilgiler beklediğimi" yazdım.

Yirminci Kolordu Komutanından, üç gün sonra 26 Mayıs 1919 da aldığım yanıtta "İzmirden düzenli bilgi alamadıklarını, Manisanın da işgal edildiğini telgraf memurlarının haber verdiğini, kolordunun Ereğlide bulunan bölümlerinin, tümüyle demiryolundan taşınmasını başaramadıklarından karadan yürüyüşe başladıklarını, fakat, yerin uzaklığı nedeniyle Ankaraya ne vakit varılacağına bilinmediğini" bildiriliyordu.

Kolordu komutanı aynı telgrafında "Afyonda bulunan 23 üncü Tümenin, mevcudunun pek az olduğundan ve orada ellerine geçen erleri bu tümene göndermekte olduklarından bahsettikten sonra, Kastamonu ve Kayseri yöresinde bazı yerel asayiş olayları hakkında haberler gelmeye başladığını söylüyor ve yavaş yavaş sırası geldikçe bilgi vereceğini" yazıyordu (Belge 11).

27 Mayıs 1919 tarihinde, Havzadan, Yirminci Kolordu Komutanından ve aynı zamanda, bu kolordunun bağlı olduğu Konyadaki ordu müfettişliğinden "Afyondaki tümenin kuvvetlendirilmesi için hangi kaynaklardan yararlanılmakta olduğunu ve tümenin gücünün artırılmasına maddî olanak bulunup bulunamayacağını ve bugünkü durum ve konuma göre, bu tümene, nasıl bir ödev verilmesi düşünüldüğünü" sordum (Belge 12,13).

Kolordu komutanı 28 Mayıs 1919 da sorduğum hususlara ait bilgi veriyor ve "Yirmiüçüncü Tümen düşmanın bir işgalci durum alması karşısında, bulunduğu yeri bırakmayacak ve saldırıya uğrarsa, oranın halkından sağlayacakları yardımcı kuvvetlerle konumunu savunacaktır" diyordu (Belge 14).

Ordu müfettişi de 30 Mayıs 1919 da verdiği yanıtta "Yirmiüçüncü Tümeni Afyondaki asayiş korumakla birlikte her türlü işgal olayında her türlü araçla dayanacaktır" diyordu. Bu araçların hazırlanmakta olduğunu ve Konyada orduya yardımcı olabilecek bir kuvvet hazırlanmasına çalışıldığını, ancak bu kuvvetin bir ad ve sanı olmadığını bildiriyordu.

Ben, Müfettişliğe yazdığım telgrafta, Konyada bir vatan ordusu teşkil edilmekte olduğuna dair bazı havadisler şayidir, bunun mahiyet ve teşkilâtı nedir, demiştim. Böyle bir sual tevcihinden maksadım biraz da medarı teşvik ve tenbih olmak idi. Müfettişliğin son malûmatı bunun üzerinedir (Ves. 15).

Kolordu kumandanı bu istizahuma “Konyada vatan ordusunun teşkilinden haberdar değilim” demişti.

Yirminci Kolordu ve Konyadaki Ordu Müfettişliği ile temasım neticesinde edindiğim malûmattan teyakkuz ve intibahı mucip noktaları 1 Haziran 1335 de Erzurumda On Beşinci Kolordu ve Samsunda Üçüncü Kolordu ve Diyarbakırda On Üçüncü Kolordu Kumandanlarına bildirdim (Ves. 16).

Trakya'da bulunan kuvvet ve kumanda vaziyetini bilmiyordum. O mıntıka ile de irtibat tesisi lâzım idi. Bu maksatla, İstanbulda, Erkânîharbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşadan 16 Haziran 1335 de zatî şifre ile - Cevat Paşa ile muharekatim günü mahrem ve şahsî bir şifre kararlaştırmış idik - Edirne'de kolordu kumandanının kim olduğunu ve Cafer Tayyar Beyin nerede bulunduğunu sordum (Ves.17). Cevat Paşa 17 Haziranda cevap verdi Cafer Tayyar Beyin Birinci Kolordu Kumandanı olarak Edirne'de bulunduğunu öğrendim (Ves.18).

Amasyadan 18 Haziran 1335 tarihinde, Edirne'de, Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beye şifre ile verdiğim direktifte esash olarak şu hususâtı kaydettim: “İstiklâlî millîmizi boğan ve inkısamı vatan tehlikelerini ihzar eden Düvelî İtilâfiyenin icraatı ve hükûmeti merkezîyenin esir ve âciz vaziyeti malûmunuzdur.”

“Milletin mukadderatını bu mahiyette bir hükûmete teslim etmek, inkıza münkat olmaktadır.”

“Trakya ve Anadolu teşkilâtı millîyesini tevhüt ve sadayı millîyi gür sesle cihana duyuracak emin bir mahal olan Sivasta müşterek ve kuvvetli bir heyet teşkili mukarrerdir.”

“Trakya-Paşaeli Cemiyeti, haizi selâhiyet olmamak üzere İstanbulda bir heyet bulundurabilir.”

“Ben İstanbulda iken Trakya Cemiyeti azasından bazılarile teatîi efkâr etmiş idim. Şimdi zamanı geldi. İcap edenlerle mahremane görüşerek derhal teşkilât yapınız ve benim yanıma da murahhas olarak kıymettar bir iki zat gönderiniz. Onlar gelinceye kadar Edirne vilâyetinin hukukunun müdafaii olmak üzere beni tevkil ettiklerine dair imzaları tahtında bir vesikayı imzanızla şifreli telgrafla bildiriniz.”

“Gayei istiklâlin istihsaline kadar tamamille milletle birlikte, fedekârane çalışacağıma mukaddesatım namına yemin ettim. Artık benim için Anadoludan hiçbir yere gitmemek kat'idir.”

Trakya kuvvei maneviyesini takviye maksadile bu talimata şu malûmatı da dercettim: Anadolu ahalisi baştan aşağı yekvücut bir hale getirildi. Kararlar, bilâistisna teknil kumanda heyetleri ve arkadaşlarımızla müşterek itihaz ediliyor. Vali ve mutasarrıfların hemen kâffesi bizimle beraberdir. Anadoludaki teşkilâtı millîye kaza ve nahiyelere kadar tevessü etti. İngiliz himayesi altında bir müstakil Kürdistan teşkili hakkındaki propaganda ve taraftarânı bertaraf edildi, Kürtler Türklerle birleşti (Ves. 19).

*
* *

Ben, Müfettişliğe yazdığım telgrafta, Konyada bir vatan ordusu teşkil edilmekte olduğuna dair bazı havadisler yaygındır, bunun nitelik ve örgütleri nedir, demiştim. Böyle bir soru yöneltmekten amacım biraz da özendirme ve uyarma yoluyla yardımcı olmak idi. Müfettişliğin verdiği bilgiler bunun üzerinedir (Belge 15).

Kolordu komutanı bu açık bilgi istememe "Konyada vatan ordusunun oluşturulmasından haberim yok" demişti.

Yirminci Kolordu ve Konyadaki Ordu Müfettişliği ile temasım sonucunda edindiğim ve insanın gözünü açtıran noktaları 1 Haziran 1919 da Erzurumda On Beşinci Kolordu ve Samsunda Üçüncü Kolordu ve Diyarbakırda Onüçüncü Kolordu Komutanlarına bildirdim (Belge 16).

Trakya'da bulunan kuvvet ve komuta durumlarını bilmiyordum. O bölge ile de ilişki kurmak gerekli idi. Bu amaçla, İstanbulda, Genelkurmay Başkanı Cevat Paşadan 16 Haziran 1919 da kişiye özel şifre ile - Cevat Paşa ile ayrıldığı gün gizli ve kişisel bir şifre kararlaştırmış idik - Edirne'de kolordu komutanının kim olduğunu ve Cafer Tayyar Beyin nerede bulunduğunu sordum (Belge 17). Cevat Paşa 17 Haziranda yanıt verdi. Cafer Tayyar Beyin Birinci Kolordu Komutanı olarak Edirne'de bulunduğunu öğrendim (Belge 18).

Amasyadan 18 Haziran 1919 tarihinde, Edirne'de, Birinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Beye şifre ile verdiğim talimatta esash olarak şu hususları yazdım: "Ulusal bağımsızlığımızı boğan ve vatanın bölünmesi tehlikelerini hazırlayan İtilâf Devletlerinin yaptıklarını ve İstanbuldaki hükûmetin tutsak ve güçsüz durumunu bilirsiniz."

"Ulusun kaderini bu nitelikte bir hükûmete bırakmak, çökmeye boyun eğmektir."

"Trakya ve Anadoludaki ulusal örgütlenmeleri birleştirip ulusal haykırışı gür sesle dünyaya duyuracak güvenli bir yer olan Sivasta karma ve güçlü bir kurul oluşturmak kararlaştırılmıştır."

"Trakya-Paşaeli Derneği, yetki sahibi olmamak koşulu ile İstanbulda bir kurul bulundurabilir."

"Ben İstanbulda iken Trakya Derneği üyelerinden bazılarıyla düşünce alışverişinde bulunmuştum. Şimdi zamanı geldi. Gerekenlerle gizlice görüşerek derhal örgüt kurunuz ve benim yanıma da delege olarak değerli bir iki kişi gönderiniz. Onlar gelinceye kadar Edirne ilinin hukukunun savunucusu olmak üzere bana vekâlet verdiklerini gösterir altında imzalar bulunan bir belgeyi imzanızla şifreli telgrafla bildiriniz."

"Bağımsızlık amacının elde edilmesine kadar tamamıyla ulusla birlikte, fedakârca çalışacağıma kutsal bildiğim değerler üzerine and içtim. Artık benim için Anadoludan hiçbir yere gitmemek kesindir."

Trakyanın moralini yükseltmek amacı ile bu talimata şu bilgileri de koydum: Anadolu halkı baştan aşağı tek vücut bir duruma getirildi. Kararlar, istisnasız tüm komuta kurulları ve arkadaşlarımızla ortakça alınıyor. Vali ve mutasarrıfların hemen tümü bizimle birliktir. Anadoludaki ulusal örgütler ilçe ve bucaklara kadar yayıldı. İngiliz koruması altında bağımsız bir Kürdistan oluşturulması yolundaki propaganda ve bunun yandaşları yok edildi, Kürtler Türklerle birleşti (Belge 19).

*
* *

Bu tarihe kadar, Yunan ordusunun Manisa ve Aydın civarlarını da işgal eylediğinden haberdar oldum. Fakat İzmirde ve Aydın'da bulduklarını bildiğim kuvvetlerin ne halde olduklarına dair hiçbir taraftan henüz sarîh bir malûmata destres olamıyordum. Doğrudan doğruya bu kuvvetler kumandanlarına da bazı emirler yazmıştım. Nihayet 29 Haziranda, Fırka 56 Kumandanı Bekir Sami Beyin iki gün evvelki tarihli bir şifre telgrafını aldım.

56 ncı Fırkaya İzmirde Hürrem Bey namında bir zat kumanda ediyormuş. Bu zat ve İzmirdeki iki alayın bakıyetüssüiyufu zabıtlerle beraber hemen kâfesi esir olmuşlar. Yunanlılar bunları gemilerle Mudanyaya nakletmişler. Bekir Sami Bey bu bakıyetüssüiyufun kumandasını deruhde etmek üzere gönderilmiş.

Bekir Sami Bey 27 Haziran 1335 tarihli telgrafnamesinde 22 Haziran 1335 tarihli iki emrimi ancak 27 Haziranda Bursaya muvasalatında alabildiğini söylüyor ve verdiği malûmat ve izahatta "Makasıdı millîyeyi hayyizi file isal edecek vesaiti kâfiye bulamadığımdan, fırkamı tanzim ve lensika muvaffak olursam daha iyi hidematım icrasını kabil gördüğümden 21 Haziran sabahı Kula'dan Bursa istikametinde harekete mecbur oldum. Maamañih birçok mevanie rağmen hareketi millîyenin memleketin istihlâsı için elzem olduğu fikrini her tarafa yaymaya muvaffak oldum." diyor, kanaat ve icraatıma kavi imanı olduğunu bildiriyor ve bu hususta hemen teşebbüsata başladığını; Çinede bulunan 57 nci Fırkaya da emir vermeliğimi ve kendisine de emir vermekle devam etmemi istiyordu (Ves. 20).

Bir hafta kadar, Samsunda ve 25 Mayıs'tan 12 Hazirana kadar, Havzada kaldıktan sonra Amasyaya gittim. Bu müddet zarfında bütün memlekette, millî teşkilât vücuda getirilmesi lüzumunu tamimden bilcümle kumandanlara ve rüesayı memurîni mülkîyeye tebliğ ettim.

Şayanı dikkattir ki, İzmirin ve bunu takiben Manisanın ve Aydın'ın işgali ve icra olunan tecavüz ve mezalim hakkında henüz millet tenevvür etmemiş ve mevcudiyeti millîyeye vurulan bu feci darbeye karşı alenen bir gûna teessür ve şikâyet izhar olunmamıştı. Millet, bu haksız darbe karşısında sakit ve hareketsiz kalması, elbette milletin lehinde tefsir olunamazdı. Onun için milleti ikaz edip harekete getirmek lâzımdı. Bu maksatla 28 Mayıs 1335 tarihinde, valilere ve müstakil mutasarrıflıklara, Erzurumda On Beşinci Kolordu, Ankarada Yirminci Kolordu ve Diyarbakırda On Üçüncü Kolordu Kumandanlıklarına, Konyada Ordu Müfettişliğine tamimden şu yolda tebligatta bulundum:

İzmirin ve maalesef bunu takip eden Manisa ve Aydın'ın işgali, müstakbel tehlikeyi daha alenî ihzas etmiştir. Tamamiyeli mülkiyemizin muhafazası için, tezahüratı millîyenin daha canlı olarak, izhar ve idamesi lâzımdır. Hayat ve istiklâlî millîyi rahnedan eden işgal ve ilhak gibi hadiseler, bütün milleti dilhun etmektedir. Teessüratı zaptolunamıyor. Kabilî hazım ve tahammül olamıyan bu ahvalin derhal izalesini, bütün medeni milletlerle, büyük devletlerin adil ve tesirinden sabırsızlıkla intizar, zemininde önümüzdeki hafta zarfında ve muhtelif vilâyata göre pazartesi başlayıp çarşamba günü, müracaatın arkası alınmak üzere, büyük ve heyecanlı mitingler aktilek tezahüratı millîyede bulunulması ve bunun tekmil mühlakata da teşmili ve bütün düveli muazzama mümessillerile Babıaliye müessir telgraflar verilmesi ve ecnebî olan yerlerde ecnebilere de tesir yapılmakla beraber tezahüratı millîyede âdâp ve sükûnetin fevkalâde mahfuziyeti ve hristiyan halka karşı bir taarruz ve nümayiş ve husumet gibi etvar alınmaması elzemdir. Zâtü âlilerinin bu fikirler etrafında hassas ve müessir bulunmaları cihetinde işin hüsnü idaresinden ve muvaffakiyetten âcizlerinde iminani tam mevcuttur. Neticesinin imha buyurulmasını rica ederim.

Bu tarihe kadar, Yunan ordusunun Manisa ve Aydın dolaylarını da işgal ettiği haberini aldım. Fakat İzmirde ve Aydın'da bulunduğunu bildiğim kuvvetlerin ne durumda olduklarına dair hiçbir taraftan henüz açık bir bilgi alamıyordum. Doğrudan doğruya bu kuvvetlerin komutanlarına da bazı emirler yazmıştım. Sonunda 29 Haziranda, 56 ncı Tümen Komutanı Bekir Sami Beyin iki gün önceki tarihli bir şifre telgrafını aldım.

56 ncı Tümene İzmirde Hürrem Bey adında birisi komuta ediyormuş. Hürrem Bey ve İzmirdeki iki alayın kılıçartığı subaylarla birlikte hemen hepsi tutsak olmuşlar. Yunanlılar bunları gemilerle Mudanyaya götürmüşler. Bekir Sami Bey bu kılıçartıklarının komutasını üstlenmek üzere gönderilmiş.

Bekir Sami Bey 27 Haziran 1919 tarihli telgrafında 22 Haziran 1919 tarihli iki emrimi ancak 27 Haziranda Bursaya vardığında alabildiğini söylüyor ve verdiği bilgiler ve yaptığı açıklamalarla "Ulusal amacı eyleme dönüştürecek yeterli araç bulamadığımdan, tümenimi derleyip toparlamayı başarırsam daha iyi hizmetlerin yapılmasını olası gördüğümden 21 Haziran sabahı Kula'dan Bursaya doğru yola çıkmak zorunda kaldım. Bununla beraber birçok engellere rağmen ulusal savaşımın ülkenin kurtarılması için son derece gerekli olduğu düşüncelerini her tarafa yaymayı başardım", diyor, görüş ve eylemlerime kuvvetle imanı olduğunu bildiriyor ve bu yolda hemen girişimlere başladığını; Çinede bulunan 57 nci Tümene de emir vermeme ve kendisine de emir vermekte devam etmemi istiyordu (Belge 20).

Bir hafta kadar, Samsunda ve 25 Mayıs'tan 12 Hazirana kadar, Havzada kaldıktan sonra Amasyaya gittim. Bu sürede bütün memlekette, ulusal örgütler oluşturulması gereğini genelgelerle tüm komutanlara ve üst düzey sivil görevlilere bildirdim.

Dikkate değer ki, İzmirin ve daha sonra Manisanın ve Aydın'ın işgali ve yapılan saldırı ve zulümler hakkında henüz ulus aydınlanmamış ve varlığınıza vurulan bu korkunç yumruğa karşı ulusça açıktan hiçbir üzüntü ve kınama gösterisinde bulunulmamıştı. Ulusun, bu haksız saldırı karşısında suskun ve durgun kalması, elbette ulus açısından iyiye yorumlanamazdı. Onun için ulusu uyurup harekete geçirmek gerekliydi. Bu amaçla 28 Mayıs 1919 tarihinde, valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurumda On Beşinci Kolordu, Ankarada Yirminci Kolordu ve Diyarbakırda Onüçüncü Kolordu Komutanlıklarına, Konyada Ordu Müfettişliğine genelge ile şu yolda bildiride bulundum:

"İzmirin, ve yazık ki, ardından Manisa ve Aydın'ın işgali ilerideki tehlikeyi daha açık olarak duyurmuştur. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, ulusal tepki gösterilerinin daha canlı olarak, yapılması ve sürdürülmesi gereklidir. Ulusal hayat ve bağımsızlığı yaralayan yurdun düşman eline geçmesi ve ona katılması gibi olaylar, bütün ulusa kan ağlatmaktadır. Üzüntüler zaptolunamıyor. Katlanılamıyacak ve dayanılamıyacak olan bu gibi hallerin derhal giderilmesi, bütün uygar uluslarla büyük devletlerin adalet ve etkinliğinden sabırsızlıkla beklenmektedir, yollu önümüzdeki hafta içinde ve değişik illere göre Pazartesi başlayıp Çarşamba günü, başvurunun arkası alınmak üzere, büyük ve heyecanlı mitingler yaparak ulusal gösterilerde bulunulması ve bunun köylere kadar her yere yayılması ve bütün büyük devlet temsilcilerine, İstanbuldaki Hükûmete etkileyici telgraflar çekilmesi ve yabancı bulunan yerlerde yabancılara da etki yapılmakla birlikte ulusal gösterilerde edep ve düzenin olağanüstü bir derecede korunmasına ve Hristiyan halka karşı saldırı ve gösteri ve düşmanlık gibi davranışlarda bulunulmaması son derece gereklidir. Yüksek kişiliğinizin bu düşünceler etrafında titiz ve etkili bulunması nedeniyle işin iyi yönetileceğine ve başarıya ulaşılacağına tam güvenim vardır. Sonucun bildirilmesini rica ederim."

Verdiğim bu talimat üzerine heryerde mitingler yapılmağa başlandı.

Yalnız mahdut yerlerde, bazı tevehhumat tesirile tereddüt edildiği anlaşıl-
mıştır. Meselâ: On Beşinci Kolordu Kumandanının, Trabzon hakkında gön-
derdiği 9 Haziran 1335 tarihli şifreden (Ves. 21): "Miting esnasında Rumların
münasebetsizliğine maruz kalınması ve hiç yoktan bir hâdise çıkması düşünce-
sine binaen mitinge karar verilmiş iken mevkii fiile konulmadığı... miting heyet-
inin içtimasında İstrati, Polidinin de hazır bulunduğu" anlaşılıyordu.

Trabzon, Karadeniz sahilinde, mühim bir merkez olduğundan orada, mil-
li teşebbüsât ve faaliyet hususlarında mütereddidane hareket ve Yunanlılar
aleyhinde tezahüratı millîye müzateratına, İstrati, Polidi Efendileri iştirak ettir-
mek gibi teşebbüsün ademi ciddiyetine delâlet edecek gevşeklikler, bittabi İstan-
bul ve düşmanlar için pek kıymetli emareler telâkki edilir.

Verdiğim talimattaki noktai nazarı, aleyhte kullanacak kadar, meharet
gösterenler de oldu. Meselâ: Sinoba yeni tayin olunan bir mutasarrıf, orada ya-
pılan tezahüratı bizzat tedvir ediyor ve miting mukarreratını bizzat yazıp aha-
liye imza ettirdiğini söylüyor ve bize de bir suretini gönderiyor. Bu zatın, zaval-
lı ahaliye, gürültü patırdı arasında imza ettirdiği uzun yazılar içinde, şu satırlar
gizleniyordu: Türkler terakki ve tekâmül edemedi ve Avrupanın esasatı mede-
nîyesini kabul ve temessül edemedise bu da şimdiye kadar iyi bir idareye maz-
har olamamasından ileri gelmiştir. Türk milleti, ancak kendi padişahının salta-
nat ve hakimiyeti tahtında olmak şartile Avrupanın nezaret ve murakebesile te-
şekkül edecek bir idare ile yaşayabilir.

Efendiler, Sinop ahalisi namına İtilâf Devletleri mümessillerine verilen 3
Haziran 1335 tarihli bu muhturanın zirindeki imzalara göz gezdirirken müftü
vekili efendinin imzasını müteakıp gördüğüm imza, arzettiğim satırları yazan
ve yazdıran ruhu bana keşfettirdi. O imza, Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisi sani-
si olan zatın imzası idi.

Her tarafta, tezahürat, yapılması için yaptığım tebligat tarihinden üç gün
sonra, yani 31 Mayıs 1335 tarihli Harbiye Nazırının şu telgrafını aldım:

İngiltere Fevkâlade Komserliğinden Babıaliye tebliğ olunup Harbiye Nezaretine tevdi
olunan nota sureti aynen berveçhizirdir:

Bugüne kadar gelen raporlardan üçüncü Kolordu muntakasında şekaveti adiyeden baş-
ka birşey olmadığı malûm olmakla beraber son notada beyan olunan ahval hakkında tahki-
katı mahsusa bilicira neticesinin sürati iş'arını rica ederim.

31/5/1335

Harbiye Nazırı Şevket

Suret

1- Sivastaki hal ve mevkii hazıra ve şehri mezkûrda veyahut bu şehrin kurbinde azîm
miktarda tecemmu etmekte bulunan Ermeni mültecilerinin selâmetine mütedair ahiren ol-
dukça daîi endişe havadis almış olduğumu zâtı samîi fahimânelerine bildirmekle kespi fahre-
derim.

2- Binaenaleyh askerî kumandanının dairei memuriyeti dahilinde bulunan Ermenile-
rin hüsnü muhafazası ile himayeleri için bilcümle tedabiri mümkünce itihaz etmesini âmir ve
bir gûna kital veyahut sui muamele vukua geldiği takdirde kendisinin doğrudan doğruya
mes'ul tutulacağı müş'ir bir telgraftan Harbiye Nezareti Celilesince mumaileyh ku-
mandana acilen keşidesi zımmında evamir ita buyurulmasını zâtı samîi fahimânelerinden ri-
ca ederim.

3- Bu talimata mümasil talimatın memurîni mülkiyei aidesine itasını ayrıca rica ederim.

Verdiğim bu talimat üzerine heryerde mitingler yapılmaya başlandı.

Yalnız az sayıda bazı yerlerde, bazı kuruntular yüzünden duraklamalar
olduğu anlaşılmıştır. Örneğin: On Beşinci Kolordu Komutanının, Trabzon
hakkında gönderdiği 9 Haziran 1919 tarihli şifreden (Belge 21): "Miting esna-
sında Rumların münasebetsizliği ile karşılaşılması ve hiç yoktan bir olay çık-
ması düşüncesine dayanılarak, mitinge karar verilmiş iken, bu kararın uygu-
lanmadığı... miting kurulunun toplantısında İstrati ve Polidi Efendilerin de
hazır bulunduğu" anlaşılıyordu.

Trabzon, Karadeniz kıyısında önemli bir merkez olduğundan orada, ulu-
sal girişimler ve çalışmalarında kararsız davranmak ve Yunanlılara karşı ulusal
gösteri görüşmelerinde İstrati ve Polidi Efendileri bulundurmamak gibi girişimin
ciddî olmadığını gösterecek gevşeklikler, elbette İstanbul ve düşmanlar için
pek değerli belirtiler sayılır.

Verdiğim talimattaki düşüncüyü, bize karşı kullanacak kadar, ustalık gös-
terenler de oldu. Örneğin; Sinoba yeni atanan bir mutasarrıf, orada yapılan
gösterileri kendi yönetiyor ve miting kararlarını kendi yazıp halka imza ettir-
diğini söylüyor ve bize de bir örneğini gönderiyor. Bu adamın, zavallı halka,
gürültü patırdı arasında imza ettirdiği uzun yazılar içinde, şu satırlar gizleni-
yordu: "Türkler ilerleyip gelişemediyse ve Avrupanın uygarlık ilkelerini kab-
ul edip sindiremediyse bu da şimdiye kadar iyi bir yönetime kavuşmadıkların-
dan ileri gelmiştir. Türk milleti, ancak kendi padişahının saltanat ve ege-
menliği altında olmak koşuluyla Avrupanın gözetim ve denetiminde kurula-
cak bir yönetim ile yaşayabilir."

Efendiler, Sinop halkı adına İtilâf Devletleri temsilcilerine verilen 3 Ha-
ziran 1919 tarihli bu notanın altındaki imzalara göz gezdirirken müftü vekili
efendinin imzasının ardında gördüğüm imza, arzettiğim satırları yazan ve yaz-
dıran ruhu bana keşfettirdi. O imza, Hürriyet ve İtilâf Partisi ikinci başkanı
olan kişinin imzası idi.

Her yerde, gösteriler yapılması için yaptığım bildiri tarihinden üç gün
sonra, yani 31 Mayıs 1919 tarihli Savaşşleri Bakanının şu telgrafını aldım:
"İngiltere Olağanüstü Komserliğinden Hükûmete bildirip Savaşşleri Bakanlığına ve-
rilen nota örneği hiç değiştirilmeden aşağıya alınmıştır:

Bugüne kadar gelen raporlardan Üçüncü Kolordu bölgesinde olağan haydutluktan
başka bir şey olmadığı bilinmekle beraber son notada bildirilen durumlar hakkında özel so-
ruşturma yapılarak sonucun çabuk bildirilmesini rica ederim.

31/5/1919

Savaşşleri Bakamı Şevket

Örnek

1 - Sivastaki hal ve konumu ve bu kentte ya da bu kentin yakınlarında çok
sayıda toplanmakta olan Ermeni sığınmacılarının esenliği hakkında son zamanlarda olduk-
ça kaygı verici haberler almış olduğumu anlayışlı yüksek kişiliğinize bildirmekten onur du-
yarım.

2 - Bundan dolayı askerî komutanının görev bölgesi içinde bulunan Ermenilerin iyice
koruması ve gözetilmesi için elden gelen tüm önlemlerin almasını emreder ve herhangi bir
şekilde öldürme ya da kötü davranış olursa kendisinin doğrudan doğruya sorumlu tutulaca-
ğını bildiren bir telgraftan Yüksek Savaşşleri Bakanlığınca sözü geçen komutana ivedilikle
çekilmesi yolunda emirler verilmesini anlayışlı yüksek kişiliğinizden rica ederim.

3 - Bu talimata benzer talimatın ilgili sivil memurlara da verilmesini ayrıca rica ederim.

4- Dahili memleketteki asayişsizlik hakkında zâti samii fahimânelerinin ne derece, muhik surette endişenak bulduklarını bildiğim cihetle zâti samii fahimânelerine ayrıca işbu (.....) mümaşat buyurulacağından mutmainim.

5- Mevzuabahs olan talimatın tarihi itası hakkında verilecek malûmatın mahzuziyeti se-na-veranemi mucip olacağını beyan ederim.

Sivas Vali Vekâletinden 2 Haziran 1335 tarihli aldığım bir telgrafta da "bugün Miralay Demang imzasile alınan telgrafnamede (Aziziyede İzmirin iş-gali üzerine huristiyanların katil ile tehdit edildiği ve bu ise muvafık olmayıp si-ze vaziyeten haber veriyorum ki bu haller müttetik askerleri tarafından vilâye-tinizin işgaline sebep olur.) mealinde iş'aratta bulunulmaktadır.. ilâ" denilmek-te idi.

Hakikatte, ne Sivasta daii endişe bir hal vardı ve ne de Hristiyanların katil ile tehdit edildiği vaki idi. Mesele, milletçe yapılmaya başlanılan mitinglerden müteessir olan ve bunu emellerinin husulüne mâni addeden anasırı Hristiyanı-yenin, ecnebilerin nazarı dikkatini celp için bililtizam yaptıkları işaat kabîlin-den olarak kabul etmek lâzımdır (Ves. 22, 23, 24). Harbiye Nezaretinin nota suretini ihtiva eden telgrafına verdiğim cevabı aynen arzedeceğim.

İstihbarat Gayet aceledir Adet 58

3 Haziran 1335

Harbiye Nezareti Celilesine

C: 2 Haziran 1335 şifre:

Sivas ve civarında evvelce bulunan Ermenileri ve bilâhare gelen mülteceleri tethiş ede-cek hiçbir hâdise olmamıştır. Ne Sivasta ve ne de civarında daii endişe hiçbir hal yoktur. Her-kes sakinane iş ve güçlerle meşguldür. Bunu sureti kat'iyede arz ve temin ederim. Binaena-leyh İngiliz notasındaki istihbarat membaının ne olduğu âcizlerince bilinmek lâzımdır. İzmi-rin ve Manisanın işgali haberi müessifi üzerine ahaliî islâmiyece yapılan ve anasırı Hristiyanı-ye hakkında hiçbir fikri husumet tazammun etmiyen içtimalardan belki de bazılarının mü-tevahhiş olmaları vâridi hâturdur. İtilâf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklâlîne riayetkâr kaldıkça ve millet, vatanın tamamii masuniyetinden emin buldukça anasırı gayrimüslime-nin duğarı haşyet olmasına hiçbir sebep yoktur ve bu bapta devlete karşı her türlü mes'uliyeti taahhüt ve buna tamamile, emniyet buyurulmasını istirham ederim. Fakat istiklâl ve mev-cudiyeti milliyeyi imha ve bekayı hayatı tehlikeye isal eden işgal, suikast ve taaddi gibi İzmir havalisinde görülmekte olan filiyatın zuhûratı mümasilesine karşı ne milletin heyecan ve tes-süratı vicdanîyesini ve ne de buna müstenit tezahüratı milliyeyi men ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi bu yüzden tahaddüs edecek vakayı ve ha-disatın karşısında da mes'uliyet kabul edebilecek ne kumandan ve ne de mülkiye memuru ve ne de hükûmet tasavvur ederim.

Mustafa Kemal

Bu nota suretile tarafımdan verilen cevap sureti bilûmum kumandanla-ra, vali ve mutasarrıflara tamimem tebliğ edildi.

Bu tarihlerde bütün milletin İngiliz Muhipler Cemiyetine iştirakle İngiltere muzaheretinin talep edilmesi, bu cemiyet namına, Sait Molla imzasile umum be-lediye riyasetlerine bir telgrafta bildirildiği ve bu telgrafın tesirini akim bırakmak için milleti lüzumu gibi tenvir etmekle beraber hükûmet nezdindeki teşebbüsa-tım malûmunuz olmuştur (Ves. 25). Bundan başka 27 Mayıs 1335 tarihinde Türkiye-Havas Reuter ismindeki ajansın in'ikat eden Şûrayı Saltanat hakkındaki tafsilâtta "heyeti umumiyenin fikri, Türkiyenin düveli muazzamadan birinin muzaheretini temin merkezindedir" havadisini neşrî tamim etmesi üzerine sad-razama "Milletin istiklâlî milliyi muhafazaya âzim olduğunu ve bütün avakibi

4 - Ülke içindeki asayişsizlik hakkında anlayışlı yüksek kişiliğinizin ne derece haklı ola-rak kuşkulu bulunduğunu bildiğim için anlayışlı yüksek kişiliğinize ayrıca bu (.....) uyulaca-ğına inanmaktayım.

5 - Söz konusu olan talimatın verildiği tarih hakkında verilecek bilginin sizi öven be-nim için sevinç nedeni olacağını bildiririm."

Sivas Vali Vekilliginden aldığım 2 Haziran 1919 tarihli bir telgrafta da "Bugün Albay Demange imzasıyla alınan telgrafta (İzmirin düşman eline düş-mesi üzerine Aziziyede Hristiyanların ölümle korkutulduğu ve bu ise uygun olmayıp size durumdan haber veriyorum ki bu haller müttetik askerleri tara-fından ilinizin işgaline neden olur) yollu bildirimlerde bulunulmaktadır....ilâ" denilmekte idi.

Gerçekte, ne Sivasta kaygılandırıcı bir durum vardı ve ne de Hristiyan-lara gözdağı verilmekte idi. Sorun, ulusça yapılmaya başlanılan mitinglerden üzüntü duyan ve bunu emellerine engel sayan Hristiyan unsurların, yabancı-ların dikkatini çekmek için bile bile yaydıkları uydurma haberler olarak kabul edilmek gerekir (Belge 22,23,24). Savaşşleri Bakanlığının nota örneğini içe-ren telgrafına verdiğim yanıtı olduğu gibi sunacağım.

Haber alma Çok ivedidir Sayı 58

3 Haziran 1919

Yüksek Savaşşleri Bakanlığına

K: 2 Haziran 1919 şifre:

Sivas ve yöresinde eskiden bulunan Ermenileri ve sonradan gelen sığınmacıları ürkü-tecek hiçbir olay olmamıştır. Ne Sivasta ve ne de yöresinde kuşkulanılacak hiçbir durum yoktur. Herkes sessizce iş ve gücüyle meşguldür. Bunu kesin olarak bildirir inanmanızı isterim. Bu nedenle İngiliz notasındaki haberin kaynağının ne olduğunu benim de bilmem ge-rekir. İzmir ve Manisanın düşman eline geçmesinin acı haberi üzerine Müslüman halk tara-fından yapılan ve Hristiyan unsurlar hakkında hiçbir düşmanca düşünce gütmeyen toplan-tılardan belki de bazılarının ürkümüş olmaları akla gelir. İtilâf Devletleri ulusumuzun hakla-rına ve bağımsızlığına saygılı kaldıkça ve ulus, vatanın dokunulmazlığının kesinliğinden emin buldukça gayrimüslim unsurların korkuya düşmelerine hiçbir neden yoktur ve bu konuda devlete karşı her türlü sorumluluğu yüklenir ve bundan tamamile emin olmanızı rica ederim. Fakat ulusal varlık ve bağımsızlığı yok edecek ve hayatı tehlikeye sokacak işgal, suikast ve saldırı gibi İzmir yöresinde görünmekte olan işlerin benzerlerinin ortaya çıkma-sına karşı ne ulus vicdanının heyecan ve üzüntüsünü ve ne de bundan kaynaklanan ulusal gösterileri yasaklamak ve durdurmak için kendimde ve hiç kimsede erk ve güç göremiyece-ğim gibi bu yüzden meydana gelebilecek durum ve olaylar karşısında da sorumluluk kabul edebilecek ne komutan ve ne de sivil memur ve ne de hükûmet düşünürüm.

Mustafa Kemal

Bu nota örneği ile tarafımdan verilen yanıt örneği bütün komutanlara, vali ve mutasarrıflara yayımlanarak bildirildi.

Bu tarihlerde bütün ulusun İngiliz Muhipleri Derneğine girerek İngiltere-nin yardımının istenmesi, bu dernek adına, Sait Molla imzasile bütün belediye başkanlıklarına bir telgrafta bildirildiği ve bu telgrafta etkisiz bırakmak için ulu-su gereği gibi aydınlatmakla birlikte hükûmet katındaki girişimlerimi biliyorsunuz (Belge 25). Bundan başka 27 Mayıs 1919 tarihinde Türkiye-Havas-Reuter adındaki ajansın, toplanan Saltanat Danışma Kurulu hakkındaki ayrıntılarda kurula egemen olan düşünce, Türkiyenin büyük devletlerden birinin yardımının sağlaması merkezindedir haberini yayımlayıp yayması üzerine Başbakan "Ulu-sun, ulusal bağımsızlığı korumaya kararlı olduğunu ve bütün uğursuz sonuçlara karşı en son özveriyi göze aldığını ve ulusal vicdanı yansıtmayan bildirile-

meş'umeye karşı en son fedekârlığı göze aldırıldığını ve vicdanı millîyi temsil etmeyen ihbaratın şayanı endişe akisler tevhit ettiğini" yazmakla beraber bütün milleti de bu keyfiyetten nasıl haberdar ettiğimi başka bir münasebetle beyan etmiştim.

Sadrâzam Ferit Paşanın Parise malûm olan daveti üzerine Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk içtima günlerinde bazı beyanatta bulunmuştum. Bu meselede noktai nazar ve sureti hareketimin ne olduğunu tavsih maksadile şu vesikayı aynen arzedeceğim:

Şifre

Acedir Zata mahsustur

Havza, 3/6/1335

**Samsunda Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet Beyefendiye
Erzurumda On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine
Canik Mutasarrıfı Hamit Beyefendiye
Erzurum Valisi Münir Beyefendiye
Sivas Vali Vekili Hâkim Hasbi Efendi Hazretlerine
Kastamonu Valisi İbrahim Beyefendiye
Ankarada K.O. 20 Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine
Konyada Yıldırım Kıtâatı Müfettişi Cemal Paşa Hazretlerine
Diyarbakırda On Üçüncü Kolordu Kumandan Vekili Cevdet Beyefendiye
Van Valisi Haydar Beyefendiye**

Fransa mümessili siyasîsi Mösyö DeFrance nezdi sadaretpenahiye gelerek hukuku Osmanîyeyi konferans huzurunda müdafaa için Parise azimet edebileceklerini tebliğ eylediği Dahiliye Nezaretinin tebligatı resmîyesinden ve ajans neşriyatından anlaşılmuştur. İzmir vak'ası üzerine milletimizin gösterdiği asabiyeti millîye ve bu suretle muhfazai istiklâliyet hususunda tezahür eden azmi kat'isi neticesi olan bu nazhariyet şayanı şükrandır. Fakat buna rağmen Yunanlılar İzmir Vilâyetinde işgalden menedilmiş değildir. Herhalde milletin, hukukunu müdrik ve onu çiğnetmemek için yekvücut olarak fedekârane harekete miheyha olduğu Düveli İtilâfiyeye karşı izhar ve ispata devam edildikçe düveli müşarileyhimin milletimize hürmetkâr ve hukukuna riyetkâr olacağına şüphe yoktur.

Sadrâzam Paşa Hazretlerinin konferans huzurunda hukuku Osmanîyeyi müdafaa için bezli himmet buyuracakları tabiidir. Ancak milletçe kat'iyyen müdafaaı matlup ve mültezem olan hukuk, bilhassa iki noktada kespi nezaket eder. Birincisi, alemlak devlet ve milletin istiklâliyeti tammesi. İkincisi de eczayı aslîyeyi vatanda ekseriyetin ekalliyetlere feda edilmemesidir. Bu hususta Parise müteheyhî hareket heyetin içtihadile vicdanı millînin talebi kat'isi arasında mutabakatı tamme şarttır. Aksi takdirde millet, gayet müşkül vaziyette ve gayrikabili telâfi emrivakiler karşısında kalabilir. Bu endişeyi tevhit eden sebepler şunlardır: Sadrazam Paşa Hazretleri mesmu olan beyanatında bir Ermeni muhtariyeti esasını kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun hududunu zikretmedi. Bundan vilâyatı şarkîye ahalisi bittabi müteessir ve istizahı keyfiyete mecbur oldu. İn'ikat etmiş olan Şûrayı Saltanatda da hemen heyeti unumîye istiklâlî millînin muhafazasını ve mukadderatı milletin bir şûrayı millîye tevdiini talep eylediği halde yalnız hükûmetin istinat eylediği İtilâf ve Hürriyet Fırkası namuna reisi Sadık Beyin tahriri ifadesinde İngilterenin himayesi teklif olundu. Bir Ermenistan muhtariyeti vasiyasını ve devletin bir ecebî himayesini kabul mesailinde arzuyu millî ile hükûmeti hazıranın içtihadında mutabakat olmadığı taayyün ediyor. Sadrazam Paşa Hazretlerle beraberinde hareket edecek olan heyetin müdafaaı hukuku millette takip edeceği esasat ve program millette malûm olmadıkça marûlar noktalar da endişenak olmaktan men'i nefis edilemez. Bu suretle, vilâyat ve mülhakatındaki Müdafaaı Hukuku Millîye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin heyeti mümessileleri ve henüz teşkilâtı ikmal edilemeyen yerlerde de belediye heyetleri Sadrazam Paşa Hazretlerine ve doğrudan doğruya zatı şahaneyi telgrafnamelerle müracaat ederek istiklâlî tamı millînin masuniyeti ve hukuku ekseriyeti millîyenin mahfuziyeti millette şartı esasat olduğunu beyan ve buna nazaran gidecek heyetin müdafaaı esasatını millette resmen ve

rin kuşku verici yankılar doğurduğunu" yazmakla birlikte bütün ulusu da bu durumdan nasıl haberli kıldığımı başka bir münasebetle söylemiştim.

Başbakan Ferit Paşanın Parise bilinen çağrılışı üzerine Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk toplantı günlerinde bazı sözler söylemiştim. Bu sorun hakkındaki görüşümün ne olduğunu ve ne yapmış olduğumu açıklamak amacıyla şu belgeyi olduğu gibi okuyacağım:

Şifre

İvedidir Kişiyeye özeldir

Havza, 3/6/1919

**Samsunda Üçüncü Kolordu Komutanı Refet Beyefendiye
Erzurumda Onbeşinci Kolordu Komutanı Kâzım Paşa Hazretlerine
Samsun Mutasarrıfı Hamit Beyefendiye
Erzurum Valisi Münir Beyefendiye
Sivas Vali Vekili Yargıç Hasbi Efendi Hazretlerine
Kastamonu Valisi İbrahim Beyefendiye
Ankarada K.O. 20 Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine
Konyada Yıldırım Birlikleri Müfettişi Cemal Paşa Hazretlerine
Diyarbakırda Onüçüncü Kolordu Komutan Vekili Cevdet Beyefendiye
Van Valisi Haydar Beyefendiye**

Fransa siyasal temsilcisi Mösyö DeFrance'in başbakanın yanına gelerek Osmanlı haklarını konferansta savunmak için Parise gidebileceklerini tebliğ ettiği İçişleri Bakanlığının resmî bildirisinden ve ajans yayımlarından anlaşılmuştur. İzmir olayı üzerine milletimizin gösterdiği ulusal kızgınlık ve bu yolda bağımsızlık kurmak hususunda beliren kesin kararlılık sonucu olan bu başarı teşekküre değer. Fakat buna rağmen Yunanlılar İzmir ilini işgalden alıkonmuş değildir. Herhalde ulusun, haklarını bilip onları çiğnetmemek için tek bir beden gibi özverili davranmaya hazır olduğu İtilâf Devletlerine gösterilip kantlamaya devam edildikçe bu devletlerin ulusumuza saygılı ve hakkımıza uyumlu olacağı kuşkusuzdur.

Başbakan Paşa Hazretlerinin konferansta Osmanlı haklarını savunmak için büyük çaba harcıyacakları doğaldır. Ancak ulusça kesin olarak savunulması istenilen ve gerekli görülen haklar, özellikle iki noktada önem kazanır. Birincisi, genel olarak devlet ve ulusun tam bağımsızlığı. İkincisi de vatanın asal öğelerinde çoğunluğun azınlığa feda edilmemesidir. Bu konuda Parise gitmeye hazırlanan heyetin görüşü ile ulusal vicdanın kesin isteği arasında tam bir uyum gereklidir. Böyle olmazsa ulus, çok güç durumda ve giderilemez olup bittiler karşısında kalabilir. Bu kaygıyı doğuran nedenler şunlardır: Başbakan Paşa Hazretleri kulağımıza gelen demecinde bir Ermeni özerkliği ilkesini kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun sınırlarını söylemedi. Bundan doğu illeri halkı doğal olarak üzüntü duydu ve durumun açıklamasını istemek zorunda kaldı. Toplanmış olan Saltanat Danışma Kurulunda da hemen bütün katılanlar ulusal bağımsızlığın korunmasını ve milletin kaderinin bir ulusal danışma kurulunca belirlenmesini istedi ise de yalnız hükûmetin dayandığı İtilâf ve Hürriyet Partisi adına Başkan Sadık Beyin yazılı bildirisinde İngilterenin koruyuculuğu önerildi. Geniş bir Ermenistan özerkliği ve devletin bir yabancı devlet koruyuculuğunu kabulü konularında ulusal istekle hükûmetin görüşleri arasında uygunluk olmadığı anlaşılıyor. Başbakan Paşa Hazretleriyle yanında gidecek heyetin ulus haklarını savunmada izleyeceği ilke ve program ulusça bilinmedikçe yukarıda bilginize sunulan hususlardan kaygulanmaktan geri kalmayabilir. Böylece illerdeki ve illere bağlı yerlerdeki Ulusal Hakları Savunma ve Katılmayı Reddetme derneklerinin temsilci kurullarınca ve henüz örgütlenmeleri tamamlanmamış olan yerlerde de belediye kurulları Başbakan Paşa Hazretlerine ve doğrudan doğruya Padişaha telgraflarla başvurarak ulusal tam bağımsızlığın dokunulmazlığı ve ulusun çoğunluğunun haklarının saklı bulunması ulusça temel koşul sayıldığı bildirildi ve buna göre gidecek heyetin savunma esaslarının ulusa resmen

alenen iblâğı talep olunmalıdır. Millet in bu tarzı hareket ile, gidecek heyetin müdafasına çalışacağı esasatın hakikaten milletin arzu ve talebi olduğu Düveli İtilâfiyece malûm olacak ve bittabi daha ziyade ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak heyetin vazifesini teshil eyliyccektir. Müteleatı meşrudenin icap edenlere sürati ihsal ve iblâğını vatanımızın mukadderatı namına zatı alii vatanperverilerinden hassaten istirham eylerim. Bu telgrafın zamanı vusülünüñ iş'ar buyurulmasını da rica ederim.

Mustafa Kemal

Bu tarihten beş gün sonra, yani 8 Haziran 1335 de İstanbula harbiye nazırı tarafından davet olunduğumu ve mahrem sualim üzerine kimler tarafından ve ne için talep edildiğimi, ricalimizden bir zatın haber verdiğini vaktile bilmünasebe vukubulan beyanatımda ifade etmiştim. O zat, Erkâniharbiyei Umumiye Riyaseti makamında bulunan Cevat Paşa idi. Bunun üzerine, İstanbul ile vukubulmuş olan muhaberatın bir kısmı umumca malûm olmuştur. Bu muhaberat, Erzurumda istifa ettiğim tarihe kadar muhtelif harbiye nazırlarile ve doğrudan doğruya saray ile devam etmiştir.

Anadoluya dahil olalı bir ay olmuştu. Bu müddet zarfında bütün ordular aksamile temas ve irtibat temin edilmiş ve millet mümkün olduğu kadar tenvir edilerek teyakkuz ve intibaha getirilmiş, teşkilâtı millîye fikri taammüme başlamıştır. Vaziyeti umumiyeyi artık bir kumandan sıfatile sevk ve idareye devam imkânı kalmamıştı. Vukubulan davet emrine ademi itaat ve ademi icabet göstermiş olmakla beraber millî teşkilât ve harekâtın sevk ve teminine devam etmekte olduğuma göre şahsan asi vaziyete geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve bilhassa tatbikîma karar verdiğim teşebbüsat ve icraatın esaslı ve şedit olacağını tahmin güç değildi. Binaenaleyh teşebbüsat ve icraatın bir an evvel şahsî olmak mahiyetinden çıkarılması ve bütün milletin vahdet ve tesanüdüni temin ve temsil edecek bir heyet namına olması elzemdi.

Bu sebeple, 18 Haziran 1335 tarihinde Trakyaaya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın, tatbiki zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki o nokta, Anadolu ve Rumelinin teşkilâtı millîyesini tevhid ederek, bir merkezden temsil ve idare eylemek üzere, Sıvasta unumî bir heyeti millîye toplamaktı. Bu maksadın temini için yaverim Cevat Abbas Beye 21/22 Haziran 1335 gecesi Amasyada dikte ettiğim tamimin esas noktaları şunlar idi:

1- Vatanın tamamıyeti, milletin istiklâli tehlikededir. 2- Hükümeti merkeziye deruhde ettiği mes'uliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi madum tanıttırıyor. 3- Millet in istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. 4- Millet in hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sadayı hukukunu cihana iştirirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyeti millîyenin vücudu elzemdir. 5- Anadolunun bilvücu en emin mahalli olan Sıvasta millî bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir. 6- Bunun için tekmil vilâyetlerin her livasından milletin itimadına mazhar üç murahhasın sürati mümkün ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir. 7- Her ihtimale karşı keyfiyetin bir sırrı millî halinde tutulması ve murahhasların lüzum görülen mahallerde seyahatlerinin mütenekkiren icrası lâzımdır. 8- Vilâyatı şarkîye namına 10 Temmuzda Erzurumda bir kongre in'ikat edecektir. Mezkûr tarihe kadar vilâyatı saire murahhasları da Sıvasa vâsıl olabilirlerse Erzurum Kongresinin azası da Sıvas içtimai umumisine dahil olmak üzere hareket eder (Ves. 26).

açıkça bildirilmesi istenmektedir. Ulusun bu davranışı ile; gidecek heyetin savunmaya çalışacağı ilkelerin gerçekten ulusun isteği olduğu İtilâf Devletlerince anlaşılacak ve doğaldır ki daha çok önemle göz önünde bulundurulacak kurulun görevini kolaylaştırıcaktır. Bildirilen görüşlerimizin gerekenlere hızla iletilip bildirilmesini vatanımızın alnyazısı adına siz vatansever yüce kişiden özellikle dilerim. Bu telgrafın alındığı zamanın bildirilmesini de rica ederim.

Mustafa Kemal

Bu tarihten beş gün sonra, yani 8 Haziran 1919 da İstanbula Savaşışleri Bakanı tarafından çağırıldığımı ve kimler tarafından ve ne için istendiğimi gizlice sormam üzerine, devlet büyüklerimizden birinin haber verdiğini vaktile yeri gelmişken söylemiştim. O kişi, Genelkurmay Başkanı bulunan Cevat Paşa idi. Bunun üzerine, İstanbul ile yapılmış olan yazışmaların bir kısmı herkesce öğrenilmiştir. Bu yazışmalar, Erzurumda istifa ettiğim tarihe kadar değişik savaşışleri bakanlarıyla ve doğrudan doğruya saray ile devam etmiştir.

Anadoluya geleli bir ay olmuştu. Bu süre içinde bütün ordu bölümleriyle ilişki ve bağlantı sağlanmış ve ulus elden geldikince aydınlatılarak uyarılmış, ulusca örgütlenme düşüncesi yayılmaya başlamıştı. Genel durumu artık bir komutan olarak yürütüp yönetmeye devam olanağı kalmamıştı. Yapılan çağrı emrine uymamış ve gitmemiş olmakla birlikte ulusal örgütler kurmaya ve ulusal ayaklanmayı yönetip sağlamayı sürdürmekte olduğuma göre şahsen isyan etmiş duruma geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve özellikle uygulamaya karar verdiğim girişim ve işlerin köklü ve sert olacağını kestirmek güç değildi. Bu nedenle girişim ve işlerin bir an önce kişisel olmaksızın çıkarılması ve bütün ulusun birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve bunu temsil edecek bir kurul adına yapılması çok gerekli idi.

Bu nedenle, 18 Haziran 1919 tarihinde Trakyaaya verdiğim direktifte belirttiğim bir noktanın, uygulanması zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki o nokta, Anadolu ve Rumelinin ulusal örgütlerini birleştirerek, bir merkezden temsil etmek ve yönetmek üzere, Sıvasta genel bir ulusal kurul toplamaktı. Bu amacın sağlanması için emir subayım Cevat Abbas Beye 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasyada dikte ettiğim genelgenin ana noktaları şöyleydi:

1 - Vatanın bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir. 2 - İstanbul hükümeti üstlendiği sorumluluğunun gereğini yapamamaktadır. Bu durum ulusumuzun yok olmuş gibi gösteriyor. 3 - Ulusun bağımsızlığını yine ulusun direniş ve kesin kararı kurtaracaktır. 4 - Ulusun durumunu ve davranışını gözönünde tutmak ve haklarını dünyaya duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak bir ulusal delege heyetinin bulunması çok gereklidir. 5 - Anadolunun her yönden en güvenli yeri olan Sıvasta ulusal bir kongrenin tezelden toplanması kararlaştırılmıştır. 6 - Bunun için tüm illerin her sancağında halkın güvenini kazanmış üç delegenin olabildiğince çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir. 7 - Her olasılığa karşı bunun bir ulusal sır gibi gizli tutulması ve delegelerin lüzum görülen yerlerde kimliklerini gizleyerek yolculuk etmeleri gerekir. 8 - Doğu illeri adına 10 Temmuzda Erzurumda bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar öbür illerin delegeleri de Sıvasa varabilirlerse Erzurum Kongresinin üyeleri de Sıvas genel toplantısına katılmak üzere yola çıkar (Belge 26).

İstanbul
geri çağ-
rılışım

Sıvasta
umumî bir
millî heyet
toplamak
kararı

İstanbula
geri çağ-
rılışım

Sıvasta ge-
nel bir ulu-
sal kurul
toplamak
kararı

Görüyorsunuz ki, bu dikte ettiğim husus, zaten vermiş ve dört gün evvel Trakya'ya tebliğ etmiş olduğum bir kararın Anadolu'ya da tamimden tebliğine müteallik bulunuyor. Bu kararın 21/22 Haziran 1335 gecesi, karanlık bir odada itihaz edilmiş mahuf ve esrarengiz, yeni bir karar olmadığı, zannımca sühulet- le takdir buyurulur.

Bu noktanın tavazzuhu için, arzu buyurursanız küçük bir izahta bulunayım.

Efendiler, o müsvedde işte aynen şu kâğıtlardır. (Göstererek) Dört maddeydi ihtiva ediyor, muhteviyatını beyan ettim. Nihayetinde benim imzam vardır. Bir de vazife itibarile erkânıharbiye reisim bulunan Miralay Kâzım Beyin (elyevm İzmir Valisi Kâzım Paşa), erkânıharbiyemden tebliğe memur, Hüseyin Beyin (elyevm sefir), makamâtı askeriyeye şifre eden yaverim Muzaffer Beyin ve makamâtı mülkiyeye şifre eden bir memur efendinin imzaları vardır. Bundan başka daha bazı imzalar vardır.

Bu imzaların, bu müsveddeye konması bir nüshü talih ve tesadüftür.

Daha, Havzada bulunduğum sırada Ankarada bulunan Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşadan bir şifre telgraf aldım. Bu telgraf, "tanıdığınız bir zat bazı rüfeka ile İstanbul'dan buraya gelmiştir. Sureti hareketleri hakkında ne emir buyuruyorsunuz" mealinde idi. Adeta bir muammayı andıran bu telgraf, pek ziyade merak ve istiğrabımı mucip oldu. Mevzuubahs zatı tanıyorum, benden hattı hareket soruyor, Ankarada arkadaşım olan emin bir kumandanın yanında, telgraf da şifredir. O halde neden ismini şifre olarak dahi yazdırmaktan içtinap ediyor?! Bir hayli düşündüm. İntikal eder gibi oldum; tahmin buyurulur ki muamma hallile istigale zamanım müsait değildi. Fakat, Fuat Paşayı yakından görmek, muntakaları, muhitleri, düşünceleri hakkında müdavelei efkâr eylemek, bence pek ziyade şayanı arzu idi. Bu muammalı telgraftan mühlem olarak kendisine şu ricada bulundum: "Ankaradan ayrıldığınızı, ihsas etmiyecek tertibat ve tedabir aldıktan sonra, tebdili nam ve kıyafet ederek birkaç gün için serian bana mülâki olunuz. İstanbul'dan gelen arkadaşları da beraber getiriniz."

Filhakika Fuat Paşa, dediğim gibi Havzaya hareket eder. Fakat, bazı mücbir esbaptan dolayı, derhal Havzayı terkedip Amasyaya gitmeye mecbur olmuştum. Fuat Paşa, Havza yolunda, vaziyeti anlar ve Amasyaya tevceüh eder. İşte bu suretle 21/22 de Amasyada nezdimde bulunuyor. İsmi şifrede zikrolunmıyan zat da Rauf Bey idi.

İstanbulu terketmek üzere, ikametgâhımdan otomobile bineceğim esnada Rauf Bey nezdime gelmişti. Râkib olacağım vapurun takip olunacağını ve İstanbul'da iken tevkif etmediklerine göre belki de Karadenizde batırılacağımı mevsuman işitmiş, onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tevkif olunmaktansa batıp boğulmayı müreccah gördüm. Ve hareket ettim. Kendisine de evvel ve âhir İstanbul'dan çıkmak mecburiyetinde kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim.

Rauf Bey, filhakika İstanbul'dan çıkmak lüzumunu hissetmiş ve çıkmış: Fakat benim yanıma gelmedi, arkadaşı olan Elli Altıncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey'e mülâki olmak ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde, daha faal ve daha faydalı olacağını farzederek Bandırma-Akhisar tarikiyle Manisa halisine gitmiş. Gittiği yerde ahvali maneviyeyi bozuk, vaziyeti mühlik ve müt-

Görüyorsunuz ki, bu yazdırdıklarım, önceden vermiş ve dört gün evvel Trakya'ya bildirmiş olduğum bir kararın Anadolu'ya da genelge ile bildirilmemesinden başka birşey değildir. Bu kararın 21/22 Haziran 1919 gecesi, karanlık bir odada alınmış korkunç ve esrarengiz, yeni bir karar olmadığı, sanırım, kolay anlaşılır.

Bu noktanın aydınlanması için, isterseniz küçük bir açıklamada bulunayım.

Efendiler, o müsvedde işte aynen şu kâğıtlardır, (göstererek) dört madde, içeriğini söyledim. Altında benim imzam vardır. Bir de görevi dolayısıyla kurmay başkanı olan Albay Kâzım Beyin (bugün İzmir Valisi Kâzım Paşa), kurmaylarımdan, bildiri işleriyle görevli, Hüseyin Beyin (bugün elçi), askerî makamlara şifre eden emir subayım Muzaffer Beyin ve sivil makamlara şifre eden bir memur efendinin imzaları vardır. Bundan başka daha bazı imzalar vardır.

Bu imzaların, bu müsveddeye konması güzel bir talih ve rastlantıdır.

Daha, Havzada bulunduğum sırada Ankarada bulunan Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşadan bir şifre telgraf aldım. Bu telgraf, "Tanıdığınız bir kişi bazı arkadaşlarıyla İstanbul'dan buraya gelmiştir. Ne yapmalarını emredersiniz?" anlamında idi. Bilmeye gibi olan bu telgraf, beni çok meraklandırdı ve şaşırttı. Söz konusu kişiyi tanıyorum, benden ne yapacağını soruyor, Ankarada arkadaşım olan güvenilir bir komutanın yanında, telgraf da şifredir. O halde neden ismini şifre olarak bile yazdırmaktan çekiniyor!?! Bir hayli düşündüm. Anlar gibi oldum: siz de tahmin edersiniz ki bilmeye çözmekle uğraşacak vaktim yoktu. Fakat, Fuat Paşayı yakından görmek, bölgeleri, çevreleri, düşünceleri hakkında görüşmek, çok istediğim bir şeydi. Bu bilmececi telgraftan esinlenerek, kendisinden şu ricada bulundum: "Ankaradan ayrıldığınızı, hissettirmeyecek düzenlemeler yapıp önlem aldıktan sonra, adınızı ve kıyafetinizi değiştirerek birkaç gün için tezelden yanıma geliniz. İstanbul'dan gelen arkadaşları da birlikte getiriniz."

Gerçekten Fuat Paşa, dediğim gibi Havzaya doğru yola çıktı. Ama, bazı zorlayıcı nedenlerden dolayı, derhal Havzadan ayrılıp Amasyaya gitmem gerekmişti. Fuat Paşa, Havza yolunda, durumu anlar ve Amasyaya yönelir. İşte böylece 21/22 de Amasyada yanımda bulunuyor. İsmi şifrede bildirilmeyen kişi de Rauf Bey idi.

İstanbul'dan ayrılmak üzere, evimden otomobile bineceğim sırada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun izleneceğini ve İstanbul'da iken tutuklanmadıklarına göre belki de Karadenizde batırılacağımı güvenilir kimse-lerden işitmiş, onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa batıp boğulmayı yeğledim. Ve yola çıktım. Kendisine de eninde sonunda İstanbul'dan çıkmak zorunda kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim.

Rauf Bey, gerçekten İstanbul'dan çıkmak gereğini duymuş ve çıkmış... fakat benim yanıma gelmedi, arkadaşı olan Elli Altıncı Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey'e buluşmak ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde, daha etkili ve daha yararlı olacağını sanarak Bandırma-Akhisar yolu ile Manisa yöresine gitmiş. Gittiği yerde, tinsel durumu bozuk, durumu tehlikeli ve korkunç

Adını saklayan bir tanıdığın Amasyaya gelmesi

Adını saklayan bir tanıdığın Amasyaya gelmesi

hiş görmüş. Derhal tebdili nam ederek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyon Karahisar üzerinden Aziziye-Sivrihisar tarikiyle ve araba ile de Ankaraya Fuat Paşanın nezdine gelmiş ve bana müracaat etmiş; pek güzel ama! ismini saklamak suretile beni üzmemekte mana var mıydı?

Diğer taraftan, Üçüncü Kolordu kumandanım olup Samsun Mutasarrıflığında bıraktığım Refet Beyi, artık Sıvasa, kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç defa gelmesi için emir vermiştim. Mülhakata çıkmış. Emirlerime cevap dahi alamıyordum. Nihayet o da, bittesadüf o gün gelmişti.

Şimdi, imza meselesine gelelim:

Ben, müsveddenin yeni gelen arkadaşlar tarafından da imzalanmasını arzu ettim. O esnada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa diğer bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, misafir olduğundan bu müsveddeye vaz'ı imza için kendinde bir alâka ve salâhiyet görmediğini nezaketen ifade etti. Bunun bir hatırai tarihiye olduğunu dermeyeran ederek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imza etti.

Refet Bey, imzadan istinkâf etti ve böyle bir kongre aktindeki maksat ve faydayı anlıyamadığını söyledi.

İstanbuldan beri, beraber getirdiğim bu arkadaşın -tuttuğumuz yola nazar-anlaşılması pek basit olan bir meselede, izhar ettiği haleti fikriye ve hissiyeden müteallim oldum. Fuat Paşayı çağırttım. Paşa, noktai nazarımı anlayınca derhal imza etti. Fuat Paşaya, Refet Beyin tereddüdü sebebini anlıyamadığımı söyledim. Fuat Paşa, Refet Beyden, biraz ciddî, istizahta bulduktan sonra Refet Bey müsveddeyi eline alarak kendine mahsus bir işaret vazetti. Öyle bir işaret ki, bunu, bu müsveddede bulmak biraz müşküldür.

(Buyurun! Merak eden tetkik edebilir.)

Efendiler, lüzumsuz gibi görülebilen bu izahat, müteakıp senelere ve hadiselere ait bazı muzlim noktaları tenvire medar olur zannile dermeyeran edilmiştir.

Kongreye daveti mutazammın tamim, makamati mülkiye ve askerîyeye şifre olarak verildi. Bundan başka İstanbulda bulunan bazı zevata da gönderildi. Fakat bu zevata ayrıca bir de umumî mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdığım zevat şunlardı: Abdürrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey (nafta nazırı idi), Sulh ve Selâmet Fırkası Reisi Ferit Paşa (bilâhare harbiye nazırı oldu), Cami Bey, Ahmet Rıza Bey.

Bu mektupta söylediğim noktaları muhtasaran tekrar edeceğim:

1) Yalnız mitingler ve tezahürat, büyük gayeleri, hiçbir vakit kurtaramaz.

2) Bunlar, ancak sinei milletten bilfiil doğan kudreti müşterekeye istinat ederse rehakâr olur.

3) Zaten acı olan vaziyeti mühlik şekle koyan, en müessir amil, İstanbuldaki muhalif cereyanlar ve amali milliyeyi muzır bir şekilde infirada uğratan siyasi ve gayrimillî propagandalardır. Bunun mücazatını vatanımız aleyhinde, pek mebzul bir surette görmekteyiz.

4) Artık İstanbul Anadoluya hâkim değil tâbi olmak mecburiyetindedir.

5) Size tevaccüh eden fedekârlık pek büyüktür (Ves. 27).

*
* *

bulmuş. Derhal adını değiştirerek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyon üzerinden Aziziye-Sivrihisar yoluyla ve araba ile de Ankaraya Fuat Paşanın yanına gelmiş ve bana başvurmuş; pek güzel ama! İsmi saklamak suretile beni üzmenin anlamı var mıydı?

Öte yandan, Üçüncü Kolordu komutanım olup Samsun Matasarrıflığında bıraktığım Refet Beyi, artık Sıvasa, kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç kez gelmesi için emir vermiştim. Bölgesinde gezide imiş. Emirlerime karşılık bile alamıyordum. Sonunda o da, rastlantı sonucu o gün gelmişti.

Şimdi, imza sorununa gelelim:

Ben, müsveddenin yeni gelen arkadaşlar tarafından da imzalanmasını istedim. O sırada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa başka bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, konuk olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kendinde bir ilgi ve yetki görmediğini incelikle söyledi. Bunun bir tarihsel anı olduğunu belirterek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imza etti.

Refet Bey imzadan kaçındı ve böyle bir kongre yapmanın amaç ve yararını anlıyamadığını söyledi.

İstanbuldan beri, beraber getirdiğim bu arkadaşın -tuttuğumuz yola göre - anlaşılması pek kolay olan bir konuda, düşünce ve duyguları bana acı geldi. Fuat Paşayı çağırttım. Paşa, düşüncemi anlayınca derhal imza etti. Fuat Paşaya Refet Beyin çekinmesi nedenini anlıyamadığımı söyledim. Fuat Paşa, Refet Beyin, biraz sıkıca, sorgulayınca Refet Bey müsveddeyi eline alarak kendine özgü bir işaret koydu.. Öyle bir işaret ki, bunu, bu müsveddede bulmak biraz zordur.

(Buyurun! Merak eden inceleyebilir.)

Efendiler, gereksiz gibi görülebilen bu açıklamalar, ileriki senelere ve olaylara ilişkin bir takım karanlık noktaları aydınlatmaya yarayabilir diye yapılmıştır.

Kongreye çağrı genelgesi, sivil ve askerî makamlara şifre olarak verildi. Bundan başka İstanbulda bulunan bazı kimselere de gönderildi. Ayrıca bunlara bir de genel mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdıklarım şunlardı: Abdürrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey (bayındırlık bakanı idi), Sulh ve Selâmet Partisi Başkanı Ferit Paşa (sonradan savaşışleri bakanı oldu), Cami Bey, Ahmet Rıza Bey.

Bu mektupta söylediğim noktaları özet olarak tekrar edeceğim:

1 - Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük amaçları, hiçbir zaman kurtaramaz.

2 - Bunlar, ancak doğrudan doğruya ulusun bağrından doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur.

3 - Zaten acı olan durumu öldürücü biçime sokan, en keskin etken, İstanbuldaki karşı akımlar ve ulusal emelleri zararlı bir biçimde desteksiz bırakan ulusal olmayan politik propagandadır. Bunun cezasını yurdumuzun nasıl çektiğini, pek sık görmekteyiz.

4 - Artık İstanbul Anadoluya egemen değil bağlı olmak zorundadır.

5 - Size düşen özveri pek büyüktür (Belge 27).

*
* *

25 Hazirana kadar Amasyada kaldım. Hatırlardadır ki, o tarihlerde Dahiliye Nezaretinde bulunan Ali Kemal Bey, benim azledildiğim ve artık benimle hiçbir muamele resmiyeye girişmemek ve hiçbir matlubumu is'af etmemek hususunda şifre ile bir tamim yapmıştı.

23 Haziran 1335 tarih ve 84 numaralı olan bu şifre muhteviyatı, şayanı dikkat bir zihniyeti gösterir vesika olduğu için aynen arzedeceğim:

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beyin 23/6/1335 tarihli ve 84 numaralı şifresinin mahlûlü suretidir.

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber siyaseti zamana o derece agâh olmadığı için, fartı hamiyet ve gayretine rağmen, memuriyeti cedidesinde asla muvaffak olmadı. İngiliz mümessili fevkalâdesinin talep ve ısrarile azledildi ve edildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Reddi İlhak Cemiyetleri gibi Karasi ve Aydın havalisinde ahalii islâmiyeyi nahak yere kırdırmaktan ve fakat bu vesilede istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmiyen emirsiz, saygısız ve gayrikanunî teşkil edilen bazı heyetler için ötedenberi çektiği telgraflarla de hatayı siyasisini idareten de arttırdı. Müşarileyhın İstanbula celbi Harbiye Nezaretine ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezaretinin size emri kat'isi artık o zatın mazul olduğunu bilmek, kendisile hiçbir muamele resmiyeye girişmemek, umuru hükûmete müteallik hiçbir matlubunu is'af ettirmemektir. Bu talimat dairesinde hareket eylemekle ne gibi mes'uliyelerin mündefi olacağını takdir buyuracağınızdan ve bu mühim ve vahim dakikalarda memur, ahali, her Osmanlıya terettüp eden en büyük vazife, sulh konferansınca mukadderatımıza dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, âkilâne ve müdebbirane hareketlere imtisal etmek, fırka, mezhep, ırk ihtilâflarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını sıyanetle nazarı medeniyette bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?

Bu şifre tamimden, ben, ancak Sivas muvasalat ettiğim 27 Haziran 1335 tarihinde haberdar oldum. Ali Kemal Bey 23 Haziran tarihinde bu tamimi ile düşmanlara ve padişaha mühim bir vazife ifa ettikten sonra 26 Haziran 1335 tarihinde hükûmetten çekilmiştir. Ali Kemal Beyin sadarete verdiği resmî istifanameden başka, saraya gidip padişaha bizzat verdiği istifanamesi suretlerine ve şifahî maruzatına ve padişahın ona verdiği cevaba çok sonra muttali oldum.

Ali Kemal Bey istifanmelerinde, bilhassa padişaha olanında: "bilâdi Osmaniyenin mehali muhtelifesinde serzedei zuhûr olan asarı ihtilâl ve iştişâstan; nairi ihtilâlin derhal ve mevzian teskinü ifta ve imhası maksadile itihazı tedabir, sırf makamuma ait iken mazhar olduğu iltifat ve itimadı şahaneyi çekemiyen bazı rüfekasının birçok âzarı vahiye serdile ihtilâlin tevsii dairei şümül etmesine, sebebiyet vermekte olduklarından" bahsettikten sonra "memuriyeti resmiyeden çekilmekle beraber sureti hususiyede arzı hizmet ve sadakat edeceğini" ilave ediyor ve şifahen de, "vazifei resmiyeden tecerrüdü nimelvesile addeden husemasının tehacümünden kulunuzu muhafaza buyurunuz" istirhamında bulunuyor.

Padişah, cevaben beni büsbütün yalnız bırakmıyacağına eminim. Sadakatiniz, beni, büyük ümit ve tesellilere sevketti. Saray, her dakika size açıktır. Refik Beyle teşriki mesaiden ayrılmayınız iltifatında bulunuyorlar (Ves. 28).

Sadakatinden padişahın büyük ümit ve teselliye kapıldığı Ali Kemali, nezaret makamında ve huzuru şahanede gördükten sonra, onu, bir de asıl, haki ki vazifesi başında görelim!

Canınız sıkılmazsa, Sait Mollanın, Rahip Frew'ya yazdığı mektuplardan birini gözden geçirelim:

25 Hazirana kadar Amasyada kaldım. Hatırlardadır ki, o tarihlerde İçişleri Bakanlığında bulunan Ali Kemal Bey, benim görevimden alındığım ve artık benimle hiçbir resmî işlem yapılmaması ve hiçbir isteğimin yerine getirilmemesi hususunda şifre ile bir genelge yayımlamıştı.

23 Haziran 1919 tarih ve 84 sayılı olan bu şifrenin içeriği dikkate değer bir görüşü yansıtan belge olduğu için olduğu gibi bilgilerinize sunacağım.

İçişleri Bakanı Ali Kemal Beyin 23/6/1919 tarihli ve 84 sayılı şifresinin açılmış örneğidir.

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber güncel siyaseti yeterince bilmediği için, aşırı yurtseverlik ve çabalarına karşın, yeni görevinde hiç başarılı olamadı. İngiliz olağanüstü temsilcisinin istek ve üstelemesile görevinden alındı ve görevden alındıktan sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha çok meydana vurdu. İzmir Yunanlılara Katilmasını Reddetme dernekleri gibi Balıkesir ve Aydın yöresinde Müslüman halkı haksız yere kırdırmaktan ve böyle bir durumdan yararlanarak halkı haraca bağlamaktan başka bir iş görmiyen emirsiz, saygısız ve kanunsuz yollardan oluşturulan bazı kurullar için ötedenberi çektiği telgraflarla da siyasî yanılığını yönetim açısından arttırdı. Adigeçenin İstanbula getirilmesi Savaşşleri Bakanlığına ait bir görevdir. Ama İçişleri Bakanlığının size kesin emri, artık o kişinin görevden alınmış olduğunu bilmek, kendisile hiçbir resmî işleme girişmemek, hükûmet işleriyle ilgili hiçbir isteğini yerine getirmemektir. Bu direktife göre hareket etmekle ne gibi sorumlulukların ortadan kalkacağını kavrayacağımızı ve bu önemli ve korkulu dakikalarda memur, halk, her Osmanlıya düşen en büyük görev, barış konferansınca kaderimiz üzerine karar verilirken ve beş senedir yaptığımız deliliklerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, akıllıca ve tedbirlice davranışlara uymak, parti, din, ırk ayrılıkları gözetmeksizin herkesin hayatını, malını, ırzını korumakla uygarlık dünyası karşısında bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?

Bu şifreli genelgeden, ben, ancak Sivas vardıktan sonra 27 Haziran 1919 tarihinde haber aldım. Ali Kemal Bey 23 Haziran tarihinde bu genelgesi ile düşmanlara ve padişaha önemli bir görev yaptıktan sonra 26 Haziran 1919 tarihinde hükûmetten çekilmiştir. Ali Kemal Beyin başbakanlığa verdiği resmî çekilme yazısından başka, saraya gidip padişahın kendisine elden verdiği istifa yazısının örneklerini ve sözlü açıklamalarını ve padişahın ona verdiği yanıtı çok sonra öğrendim.

Ali Kemal Bey istifa yazılarında, özellikle padişaha verdiğinde: "Osmanlı beldelerinin değişik yerlerinde başgösteren ihtilâl belirtileri; ihtilâl ateşinin derhal ve yerinde söndürülerek yok edilmesi amacı ile önlem almak, sade kendi işgal ettiği makama ait iken padişahın gördüğü ilgi ve güveni çekemiyen bazı arkadaşlarının birçok boş nedenler ileri sürerek ihtilâlin genişlemesine yol açmakta olduklarından" söz ettikten sonra "resmî görevden çekilmekle beraber özel olarak hizmet edeceğini ve padişaha bağlılıktan ayrılmıyacağını ekliyor ve sözlü olarak da, "resmî görevden ayrılmamı" fırsat sayan düşmanlarımızın saldırılarından ben kulunuzu koruyun" diye yalvarıyor.

Padişah, yanıtında "Beni büsbütün yalnız bırakmıyacağına eminim. Bağlılığımız, bana, büyük umut ve teselli vermişti. Saray, her dakika size açıktır. Refik Beyle işbirliğinden ayrılmayın" yollu okşayıcı sözler söylüyor (Belge 28).

Bağlılığın padişahın büyük umut ve teselliye kapıldığı Ali Kemali, başkanlık görevinde ve padişahın yanında gördükten sonra, onu, bir de asıl, gerçek görevi başında görelim!

Canınız sıkılmazsa, Sait Mollanın, Papaz Frew'ya yazdığı mektuplardan birini gözden geçirelim:

“Ali Kemal Beye son felâketi üzerine beyanı teessür ettiğinizi söyledim. Bu zatı elde bulundurmamak lâzım, bu fırsatı kaçırmıyalım. Bir hediye takdimi için en münasip bir zamandır.”

“Ali Kemal Bey dün o zatla görüşmüş. Matbuat meselesinde biraz teenni lâzım olduğunu söylemiş. Bir kere lehine icale edilen erbabı fikir ve kalemi, evvelkine muhalif bir gayeye sevk etmek bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmî memurlar harekâtı milliyeyi şimdilik iyi görüyorlar demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfîyen riayet edecek, Zeynelabidin partisile de teşriki mesaiye çalışıyor. Hulâsa, işler bulandırılacak.”

Aynı mektubun bir haşiyesi vardır. Şimdi onu da, okuyalım: “Haşiyeye: Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuluyorum. Mustafa Kemal Paşaya ve taraftarlarına biraz müsaait görülmeli ki kendisi kemali emniyetle buraya gelebilsin. Bu işe fevkalâde ehemmiyet veriniz. Kendi gazetelerimizle taraftarlık edemeyiz.”

Bu vesaik hakkında sırası gelince, daha ziyade malûmat veririm. Şimdilik bu kadarı kâfidir.

Ali Kemal Beyin, Amasyada iken henüz haberdar olmadığını arzettiğim, tamimi, memurünün ve halkın efkârını hakikaten teşettüite sevk etmiş. Heryerde, eksik olmayan menfi ruhlu kimseler, derhal aleyhimde propagandaya ve faaliyete geçmişler.

Bu yoldaki menfi tezahüratın ve filiyatın en mühimmi Sivasta hazırlanmaya başlanmış.

Müsaade buyurursanız, bunu muhtasaran tasvir edeyim: Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beyin tamimen verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sivasta, Ali Galip Bey namında bir zat, on kadar refakatile hazır bulunuyormuş. Bu zat, İstanbuldan, Mamuretülâziz valisi olarak gönderilmiş olan Erkâniharp Miralayı Ali Galiptir. Gûya, vilâyet memurünü tâliyesi olmak üzere, birtakım insanları da, İstanbuldan intihap etmiş, beraberinde götürüyor.

Ali Galip güzergâhında bulunan, Sivasta tevakkuf etmiş. Vazifei mahsusası bulunduğuna şüphe etmemek lâzımgelen, Ali Galip, orada derhal kuvvetli taraftarlar bulmuş. Vazifesini hüsnü tatbik için tertibat ve tedabir almaya başlamış.

Dahiliye Nezaretinin, aleyhimdeki emri gelir gelmez, faaliyet başlamış. Sivas sokaklarında benim; “hain, asi, muzır bir adam olduğuma” dair duvarlara yaftalar yapıştırılmış.

Kendisi de, bir gün; Sivasta vali bulunan Reşit Paşa merhumun nezdine giderek, Dahiliye Nezaretinin emrinden bahsettikten sonra, Sıvasa gittiğim takdirde hakkımda tatbik edeceği muameleyi sormuş.

Reşit Paşa, ne yapılabileceğini istizah etmiş. Ali Galip, ben senin yerinde olsam, derhal kollarını bağlar, tevkif ederim ve senin de böyle yapman lâzımdır demiş.

Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanmamış, müzakere hayli uzamış. Müzakereye iştirak edenler çoğalmış... Hatta bir kısım ahali verilecek kararı anlamak üzere toplanmış...

Bugün, Haziranın 27 nci günüdür. Nazarlarımızı, tekrar temas etmek üzere bir an için, bu levhadan ayıralım ve Amasyaya tevcih edelim.

"Ali Kemal Beye son felâketi üzerine üzüntü duyduğunuzu söylediğinizi ilettim. Bu kişiyi elde bulundurmamak gerek, bu fırsatı kaçırmıyalım. Bir armağan vermek için en uygun bir zamandır.

Ali Kemal Bey dün o kişiyle görüşmüş. Basın işinde biraz ağırdan almak gerektiğini söylemiş. Bir kere herhangi bir gidişten yana çevrilen düşünürleri ve yazarları, öncekine aykırı bir amaca yönelmek bizde kolay olmaz. Bütün resmî görevliler ulusal ayaklanmaya şimdilik iyi gözle bakıyorlar demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfi harfine uyacak. Zeynelabidin partisile de işbirliğine çalışıyor. Özetle, işler bulandırılacak."

Bu mektubun bir dipnotu vardır. Şimdi onu da, okuyalım: “Dipnot: Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuluyorum. Mustafa Kemal Paşaya ve yandaşlarına biraz arka çıkar gibi görünmeli ki kendisi ürkmeden buraya gelebilsin. Bu işe olağan üstü derecede önem veriniz. Kendi gazetelerimizle taraf tutamayız."

Bu belgeler hakkında sırası gelince, daha çok bilgi veririm. Şimdilik bu kadar yeter.

Ali Kemal Beyin, Amasyada iken henüz haberim olmadığını söylediğim, genelgesi, görevlilerin ve halkın kafalarını gerçekten karıştırmış. Her yerde, eksik olmayan yıkıcı ruhlu kimseler, hemen bana karşı propagandaya ve çalışmaya başlamışlar. Bu yoldaki olumsuz görüntülerin ve baltalayıcı işlerin en önemlisi Sivasta hazırlanmaya başlanmış.

İzin verirseniz bunu kısaca anlatayım: İçişleri Bakanı Ali Kemal Beyin genelgeyle verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sivasta, Ali Galip Bey adında birisi, on kadar arkadaşlarıyla hazır bulunuyormuş. Bu kişi, İstanbuldan, Elazığ valisi olarak gönderilmiş olan Kurmay Albay Ali Galiptir. Sözde, ilin ikinci derecedeki görevlileri olmak üzere, birtakım adamları da, İstanbuldan seçmiş beraberinde götürüyor.

Ali Galip yolu üzerinde bulunan, Sivasta durmuş. Özel ödevi bulunduğu şüphe etmemek gereken, Ali Galip, orada hemen kuvvetli yandaşlar bulmuş. Görevini iyi uygulamak için düzen kurup önlem almaya başlamış.

İçişleri Bakanlığının, aleyhimdeki emri gelir gelmez, çalışmalar başlamış. Sivas sokaklarında benim; hain, başkaldırıcı, zararlı bir adam olduğum yollu duvarlara yaftalar yapıştırılmış.

Kendisi de, bir gün; Sivasta vali bulunan Reşit Paşa merhumun yanına giderek, İçişleri Bakanlığının emrinden sözettikten sonra, Sıvasa gittiğim takdirde hakkımda uygulayacağı muameleyi sormuş.

Reşit Paşa, ne yapılabileceğini sormuş. "Ali Galip, ben senin yerinde olsam, derhal kollarını bağlar, tutuklarım ve senin de böyle yapman gerekir" demiş.

Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanmamış, görüşme hayli uzamış. Görüşmeye katılanlar çoğalmış.. Hatta bir kısım halk verilecek kararı anlamak üzere toplanmış...

Bugün, Haziranın 27 nci günüdür. Gözlerimizi, yeniden bu noktaya dönmek üzere, bir an için, bu levhadan ayıralım ve Amasyaya yöneltilim.

Ayın 25 inci günü, Sivasta aleyhimde bazı münasebetsiz ahval cereyana başladığından haberdar oldum. 25/26 Haziran gecesi yaverim Cevat Abbas Beyi çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasyadan cenuba hareket edeceğiz dedim. Bu hareketimizin gizli tutularak hazırlanılması için emir verdim.

Bir taraftan da, Beşinci Fırka Kumandanı ve erkânıharbiyemle, mahrem olarak, şu tedbiri kararlaştırdık: Beşinci Fırka Kumandanı, fırkasından güzide zabıt ve etraftan mürekkep ve mümkün olduğu kadar kuvvetli bir atlı piyade müfrezesini derhal o geceden başlayarak serian teşkil edecekti. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla beraber otomobil ile Tokada hareket edecektim. Müfreme, teşekkül eder etmez, Tokat üzerinden Sivas istikametine sevkolunacak ve benimle irtibat arayacaktı. Hareketimiz, hiçbir tarafa telgrafla bildirilmeyecek ve mümkün olduğu kadar Amasyada da işa olunmayacaktı.

26 da Amasyadan hareket ettim. Tokada vâsil olur olmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldirarak benim muvasalatımın Sivasa ve hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim. 26/27 gecesini orada geçirdim, 27 de Sivasa hareket ettim. Otomobil ile Tokattan Sivasa takriben altı saattir.

Sivas valisine, Tokattan Sivasa hareket ettiğime dair açık bir telgraf yazdım. İmzada, Ordu Müfettişliği unvanını istimal etmişim.

Telgrafta bililtizam saati hareketimi kaydetmişim. Fakat bu telgrafın, hareketimden altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar hiçbir suretle Sivasa malûmat verilmemesini temin edecek tedabiri aldirdim.

Şimdi, Efendiler; nazarlarımızı tekrar Sivasta terkettiğimiz levhaya atfedelim.

Ali Galip Bey ve Reşit Paşa arasında hakkımda tatbik olunacak muamelelerin münakaşası sahnesine... Münakaşanın hararetili bir safhasında, Reşit Paşanın eline, benim Tokattan çekilen telgrafımı, verirler. Reşit Paşa, hemen Ali Galip Beye uzatır. "İşte kendisi geliyor, buyurun, tevkif edin!" der. Reşit Paşa, telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar... Efendim geliyor değil, gelmiş olacaktır, diye ilâve eder.

Bunun üzerine, Ali Galip, "Ben tevkif ederim dedimse, benim vilâyetim dahilinde olursa tevkif ederim demek istedim", deyince, hali içtimada bulunanları bir heyecan kaplar... Hep birden "haydi öyle ise istikbaline gidelim" diyerek içtimaa hitam verirler... Ancak, eşraf ve mütehayyizan ve ahali ve askerle parlak bir istikbal ihzar edebilmek için biraz zaman kazanmak lâzımgeldiğini; halbuki hesapça, benim; Sivas şehri methallerine kadar takarrüp etmiş olacağımı nazarı dikkate alarak beni; methale yakın olan Ziraat Nümune Çiftliğinde; bir istirahatete imale edecek çare düşünmüşler. Vali Paşa karargâhımın sıhhiye reisi olup evvelce teşkilât için, Sivasa göndermiş olduğum Tali Beyi davet ve bu vazîfenin ifasını ondan rica etmiş ve tertibatı temin eder etmez kendisinin de bize mülâki olacağını söylemiş...

Filhakika, tam Nümune Çiftliği civarında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinden, Tali Bey göründü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. Tali Bey, hikâye ettiğim vaziyeti bertafsil izah ettikten sonra, vazîfesinin, beni burada biraz meşgul etmek olduğunu söyleyince, derakap ayağa kalktım, "çabuk otomobillere ve Sivasa" dedim!

Ayın 25 inci günü, Sivasta aleyhimde bazı uygunsuz davranışlar başladığımı haber aldım. 25/26 Haziran gecesi emir subayım Cevat Abbas Beyi çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasyadan güneye doğru yola çıkacağız dedim. Bu hareketimizin gizli tutularak hazırlanılması için emir verdim.

Bir yandan da, Beşinci Tümen Komutanı ve kurmaylarımla, gizli olarak, şu önlemleri kararlaştırdık: Beşinci Tümen Komutanı, tümeninden, seçme subay ve erlerden olabildiğince kuvvetli bir atlı piyade birliğini derhal o geceden başlayarak süratle oluşturulacaktı. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla birlikte otomobil ile Tokada hareket edecektim. Birlik oluşur oluşmaz, Tokat üzerinden Sivas yönüne gönderilecek ve benimle bağlantı arayacaktı. Hareketimiz, hiçbir tarafa telgrafla bildirilmeyecek ve mümkün olduğu kadar Amasyada da açıklanmayacaktı.

26 da Amasyadan yola çıktım. Tokada gelir gelmez telgrafhaneyi kontrol altına aldirarak benim gelişimin Sivasa ve hiçbir tarafa bildirilmemesini sağladım. 26/27 gecesini orada geçirdim. 27 de Sivasa hareket ettim. Otomobil ile Tokattan Sivas yaklaşık altı saattir.

Sivas valisine, Tokattan Sivasa hareket ettiğime dair açık bir telgraf yazdım. İmzada, Ordu Müfettişliği sanını kullanmışım.

Telgrafta bilerek isteyerek yola çıkış saatimi yazmışım. Ama, bu telgrafın, yola çıktığımdan altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar hiçbir yoldan Sivasa bilgi verilmemesini sağlayacak önlemleri aldirdim.

Şimdi, Efendiler; gözlerimizi tekrar Sivasta bıraktığımız sahneye çevirelim.

Ali Galip Bey ve Reşit Paşa arasında hakkımda uygulanacak işlemin görüşülmesi sahnesine.. Tartışmanın, kızışmış olduğu bir aşamasında, Reşit Paşanın eline, benim Tokattan çekilen telgrafımı, verirler. Reşit Paşa hemen Ali Galip Beye uzatır. "İşte kendisi geliyor, buyurun, tutuklayın!" der. Reşit Paşa, telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar.. "Efendim geliyor değil, gelmiş olacaktır," diye ekler. Bunun üzerine, Ali Galip, "Ben tutuklarım dedimse, benim ilimin içinde olursa tutuklarım demek istedim," deyince, toplanmış bulunanları bir telâş kaplar. Hep birden "haydi öyle ise karşılamaya gidelim" diyerek toplantıya son verirler..

Ancak, şehrin ileri gelenleri ve halk ve askerle parlak bir karşılama töreni hazırlayabilmek için biraz zaman kazanmak lâzım geldiğini; halbuki hesapça, benim; Sivas şehri girişlerine kadar yaklaşmış olacağım göz önünde bulundurularak beni; girişe yakın olan Tarım Örnek Çiftliğinde, bir dinlenmeye özendirilecek bir çare düşünmüşler. Vali Paşa karargâhımın sağlık işleri başkanı olup evvelce örgüt için, Sivasa göndermiş olduğum Tali Beyi çağırıp bu görevin yapılmasını ondan rica etmiş ve önlemler alınır alınmaz kendisinin de bize katılacağını söylemiş..

Gerçekten, tam Örnek Çiftliği yakınlarında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinden, Tali Bey göründü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. Tali Bey, hikâye ettiğim durumu ayrıntılarıyla açıkladıktan sonra, görevinin, beni burada biraz oyalamak olduğunu söyleyince, hemen ayağa kalktım, "Çabuk otomobillere ve Sivasa" dedim.

Bunun sebebini ifade edeyim. O anda hatırıma gelen şu idi: İstikbal mera-simi yapacağız diye Tali Beyi iğfal etmiş olabilirler ve hakikatte aksi bir tertip yapmak için zaman kazanmak istiyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sivas tarafından diğer bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

Reşit Paşa, "Efendim birkaç dakika daha istirahat buyurulmaz mı" diye söze başladı. "Yarım dakika dahi istirahate ihtiyacım yoktur. Derhal hareket edeceğiz ve sen benim yanıma gel" dedim.

— Efendim, dedi, sizin yanınıza Raf Bey binsin, ben arkadaki otomobille de gelirim.

— Hayır hayır, dedim. Siz buraya..

Bu basit tedbirden maksat, muhtacı izah değildir.

Sivas şehrinin methaline vusulümüzde, caddenin iki tarafı azîm bir kalabalık ile dolmuş, kıtali askerîye vaz'ı mahsusunu almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askeri ve ahaliyi selâmladım...

Bu manzara, Sivasın muhterem ahalisinin ve Sivasta bulunan kahraman zabıt ve askerlerimizin bana, ne kadar merbut ve muhabbetkâr olduğunu ispat eden canlı bir şahit idi...

Binaenaleyh, doğru Kolordu Kumandanlık dairesine gittim ve derakap maiyetile beraber Ali Galibi ve onun vasıtai icraiyesi olduğunu anladığım müfsitleri celbettirdim. Onlara yaptığım muameleyi izah ederek zaten, kâfi derecede, yorgunluğu mucip olduğuna şüphe etmediğim teferruatı uzatmak istemem.

Yalnız, bir noktayı, işaret etmekle iktifa edeceğim.

Efendiler; bu Ali Galip, gördüğü suimuameleden sonra, mahrem beyanata olduğunu söyleyerek gece yalnız olarak yanıma gelmek istedi. Kabul ettim. Harekâtının zevahirine ehemmiyet vermemeğimizi rica ile Mamuretülâziz vilâyetini kabul ederek gelmekten maksadının, benim noktai nazarıma hadim olmak bulunduğunu ve Sivasta tevakkufu, bana mülâki olup bizzat talimat almak için olduğunu izah ve bin türlü delillerle ispata çalıştı ve bizi sabaha kadar işgal etmek suretile, muvaffak dahi olduğunu itiraf etmeliyim.

*

* *

Erzuruma hareket

Sivasta, teşkilât ve tarzı hareket hakkında icap edenlere talimat verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 gecesinin sabahında bir bayram günü, Sivas-tan Erzurum istikametinde hareket edildi.

Bir haftalık meşakkatli bir otomobil yolculuğundan sonra 3 Temmuz 1335 günü ahalinin ve askerinin cidden samimî tezahüratı içinde, Erzuruma muvasalat olundu. Hükûmeti merkeziyenin muhtemel menfî tebligatını kontrol ve tevkiף için muhabere kanalı olan mühim merkezlerde tedabir ve tertibat alınması için umum kumandanlara, 5 Temmuz 1335 tarihinde emir verdim (Ves. 29).

Kumandan, vali ve Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesiyle temasa gelindi.

Vali Münir Bey, İstanbulca azledilmişti. Hareket etmeyip Erzurumda kalması hakkındaki iş'arım üzerine henüz Erzurumda bulunuyordu. Bitlis vilâyetinden infikâk edip İstanbulca gitmek üzere Erzurumdan geçen Mazhar Müfit Bey de aynı suretle Erzurumda bana intizar ediyordu.

Bunun nedenini söyleyeyim. O anda aklıma gelen şu idi: Karşılama töreni yapacağız diye Tali Beyi aldatmış olabilirler ve gerçekte aksi bir düzen yapmak için zaman kazanmak istiyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sivas tarafından başka bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

Reşit Paşa, "Efendim birkaç dakika daha dinlenmez misiniz" diye söze başladı. "Yarım dakika bile dinlenme gereği duymuyorum. Derhal hareket edeceğiz ve sen benim yanıma gel" dedim.

— Efendim, dedi, sizin yanınıza Rauf Bey binsin, ben arkadaki otomobille de gelirim.

— Hayır hayır, dedim siz buraya..

Bu basit önlemin amacı kendiliğinden anlaşılır.

Sivas şehrinin girişine geldiğimizde, caddenin iki yanı büyük bir kalabalık ile dolmuş, askerî birlikler özel tören durumu almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askeri ve halkı selâmladım.

Bu görünüm, Sivasın sayın halkının ve Sivasta bulunan kahraman subay ve erlerimizden bana, ne kadar bağlı olduklarını ve beni ne kadar sevdiklerini gösteren canlı bir kanıt idi..

Bu nedenle, doğru Kolordu Komutanlık dairesine gittim ve derhal yanımdakilerle beraber Ali Galibi ve onun maşası olduğunu anladığım fesatçıları getirttim. Onlara yaptıklarını anlatarak zaten, sizi kâfi derecede, yormuş olduğuna şüphe etmediğim ayrıntıları uzatmak istemem.

Yalnız, bir noktayı, belirtmekle yetineceğim.

Efendiler; bu Ali Galip, gördüğü kötü muameleden sonra, gizlice söylenmesi gereken şeyler olduğunu bildirerek gece yalnız olarak yanıma gelmek istedi. Kabul ettim. Yaptıklarının dış görünüşüne önem vermeme rica ile Elazığ valiliğini kabul ederek gelmekten amacının, benim görüşlerime yardımcı olmak bulunduğunu ve Sivasta durmayı, bana katılıp doğrudan doğruya direktif almak için olduğunu açıklayarak ve bin dereden su getirerek kanıtlamaya çalıştı ve bizi sabaha kadar meşgul etmek suretile, başarılı olduğunu kabullenmeliyim.

*

* *

Erzuruma gidiş

Sivasta, örgütler konusunda ve ne yapılacağı hakkında gerekenlere talimat verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 gecesinin sabahında bir bayram günü, Sivastan Erzuruma doğru yola çıkıldı.

Bir haftalık zor bir otomobil yolculuğundan sonra 3 Temmuz 1919 günü halkın ve askerinin gerçekten içten gösterileri içinde, Erzuruma varıldı. İstanbul hükûmetinin olası ters tebligatlarını kontrol etmek ve durdurmak için iletişim kanalı olan önemli merkezlerde önlemler alınıp düzenlemeler yapılması için bütün komutanlara, 5 Temmuz 1919 tarihinde emir verdim. (Belge 29).

Komutan, vali ve Doğu İlleri Ulusal Hakları Savunma Derneği Erzurum Şubesiyle ilişki kuruldu.

Vali Münir Bey, İstanbulca görevden alınmıştı. Gitmeyip Erzurumda kalmasını bildirmiş olduğumdan daha Erzurumda bulunuyordu. Bitlis valiliğinden ayrılıp İstanbulca gitmek üzere Erzurumdan geçen Mazhar Müfit Bey de aynı suretle Erzurumda beni bekliyordu.

Bu iki vali beylerle, On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Kara Bekir Paşa beraberimde bulunan Rauf Bey, İzmit mutasarrıfı Sûreyya Bey ve karargâhuma mensup Erkânıharbiye Reisi Kâzım Bey ve Erkânıharp Hüsrev Bey, Doktor Refik Bey arkadaşlarımla ciddî bir müdavelei efkârda bulunmayı münasip gördüm. Kendilerine umumî ve hususî vaziyeti ve takibi mecburî olan hattı hareketi mevzuubahs ettim. Bu münasebetle en gayrimüsait vaziyetleri ve umumî, şahsî mehaliki; her ihtimale karşı ihtiyarı zarurî olan fedekârlığı izah ettim. Bir de, "millî gaye için ortaya atılacakların, bugün imhasını düşünen yalnız saray, hükûmet ve ecnebîlerdir. Fakat, bütün memleketin işgal edilmesine ve aleyhe çevrilmesini de ihtimal dahilinde görmek lâzımdır. Pişüva olacakların, her ne olursa olsun, gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, gaye uğrunda fedekârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri icap eder. Kalplerinde bu kuvveti hissetmiyenlerin teşebbüse geçmemeleri elbette evlâdır. Zira, bu takdirde, hem kendilerini ve hem de milleti işgal etmiş olurlar.

Bir de mevzuubahs vazife, resmî makam ve üniformaya sığınarak el altından kabili tedvir değildir. Bu tarzın bir derecesi olabilir. Fakat, artık, o devir geçmiştir. Alenen ortaya çıkmak ve milletin hukuku namına yüksek sada ile bağırarak ve bütün milleti, bu sadaya iştirak ettirmek lâzımdır.

Benim, azlolduğuma ve her türlü avakıba mahkûm bulunduğuma şüphe yoktur. Benim ile alenen teşriki mesai etmek, aynı avakıba şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, mevzuubahs ettiğimiz vaziyetin talep ettiği adamın, diğer birçok noktai nazarlardan dahi, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi, bir iddia mevcut değildir. Yalnız, her halde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması zarurî olmuştur. Benden başka bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendisinden talep ettiği tarzda harekete muvafakat etsin!" dedim.

Bu beyanat ve izahattan sonra, sümmededarik karar vermek muvafık olmayacağından bir müddet düşünmek ve hususî müdavelei efkâr edebilmek için, müzakereye hitam verdiğimi, beyan ettim.

Tekrar içtima ettiğimizde; işin başında, benim, devam etmemi ve kendilerinin bana muin ve zahir olacaklarını beyan ettiler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, ciddî mazeretine binaen bir zaman için kendisinin filî vazifeden affını rica etti. Ben, şeklen, vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi mafevk kumandan imişim gibi emirlerimin ifası, muvaffakiyet için, şartı esasî olduğunu zikrettim. Bu cihet, tamamen, tasvip ve tasdik olunduktan sonra içtima nihayet verildi.

Efendiler; İstanbulda, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti makamında, yekdiğerine halef, selef olan Cevat ve Fevzi Paşalardan, İstihzaratı Sulhiye Komisyonunda çalışan İsmet Beyden başlayarak Erzuruma gelinceye kadar, her yerde temas ve münasebette bulunduğum kumandan, zabıt ve her türlü rical ve zevat ile burada, Erzurumda, yaptığım gibi müzakereler ve anlaşmalar yapmıştum. Bundaki fayda takdir buyurulur.

*
* *

Bu iki vali beylerle, On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Kara Bekir Paşa ve beraberimde bulunan Rauf Bey, eski İzmit mutasarrıfı Sûreyya Bey ve karargâhıma bağlı Kurmay Başkanı Kâzım Bey ve Kurmay Hüsrev Bey, Doktor Refik Bey arkadaşlarımla ciddî bir görüşme yapmayı uygun buldum. Kendilerine genel ve özel durum ve izlenmesi zorunlu olan hareket hattından söz ettim. Bu arada en elverişsiz durumlar ve genel ve kişisel tehlikeleri; her ihtimale karşı yapılması gereken özverileri anlattım. Bir de, "ulusal amaç için ortaya atılacakların yok edilmesini düşünen bugün yalnız saray, İstanbul hükûmeti ve yabancılarıdır. Ama, bütün memleketin aldatılmasını ve bize karşı duruma getirilmesini de olası görmek gerekir. Önder olacakların, her ne olursa olsun, amaçtan dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, amaç uğrunda özveriyi sürdüreceklerine işin başında karar vermeleri gerekir. Yüreklere bu kuvveti duymayanların hiç girişimde bulunmamaları elbette daha iyidir. Çünkü, aksi halde, hem kendilerini ve hem de ulusu aldatmış olurlar.

Bir de söz konusu ödev resmî makam ve üniformaya sığınarak el altından yürütülemez. Bu yolda hareket bir ölçüde başarılı olabilir. Ama, artık o dönem geçmiştir. Açıkta açığa çıkmak ve ulusun hakları adına yüksek sesle bağırarak ve bütün ulusun, bu haykırışa katılmasını sağlamak gerekir.

Benim, görevden alındığım ve her türlü sonuçla karşılaşabilecek durumda bulunduğum kuşkusuzdur. Benim ile açıkça işbirliği etmek, aynı sonuçları şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, sözkonusu ettiğimiz durumun istediği adamın, birçok başka görüş açılarından da, mutlaka benim kendim olabileceği gibi, bir iddia yoktur. Yalnız, her halde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması zorunlu olmuştur. Benden başka bir arkadaş da düşünülebilir. Yeter ki o arkadaş, bugünkü durumun kendisinden beklediği yolda davranmaya râzı olsun!" dedim.

Bu konuşma ve açıklamadan sonra, hemen ayaküstü karar vermek uygun olmayacağından bir süre düşünmek ve özel konuşmalar yapabilmek için, görüşmeleri bitirdiğimi, söyledim.

Yeniden toplandığımızda; işin başında, benim, kalmamı istediklerini ve kendilerinin bana yardımcı ve destek olacaklarını söylediler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, önemli özrü nedeni ile bir zaman için kendisinin edimli görevden başışlanmasını rica etti. Ben, görünüşte, görev ve askerlikten istifa ettikten sonra tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi üst komutan imişim gibi emirlerimin yerine getirilmesi, başarı için, temel şart olduğunu söyledim. Bu da, tamamen, uygun bulunup onaylandıktan sonra toplantıya son verildi.

Efendiler; İstanbulda, Genelkurmay Başkanlığında, ayrılan, Cevat ve yeni gelen Fevzi Paşalardan, Barış Hazırlıkları Komisyonunda çalışan İsmet Beyden başlayarak Erzuruma gelinceye kadar, her yerde karşılaştığım ve ilişki kurduğum komutan, subay ve her türlü devlet ileri gelenleri ile burada, Erzurumda, yaptığım gibi görüşmeler ve anlaşmalar yapmıştum. Bunun yararını değerlendirebilirsiniz.

*
* *

Erzuruma muvasalatının ilk günlerinde, Erzurum Kongresinin in'ikadını temin için ittihazı tedabir ile iştigale ehemmiyet verildi.

Efendiler, Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyetinin, 3 Mart 1335 tarihinde bir heyeti faale vücuda getirmek suretile teşekkül etmiş olan Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1335 senesi Temmuzunun onuncu günü Erzurumda bir Vilâyatı Şarkîye Kongresi aktine teşebbüs etti. Benim henüz Amasyada bulunduğum tarihlerde, Haziran içinde, şark vilâyetlerine murahhas göndermeleri için teklif ve davette de bulundu. Vilâyetlerden murahhas celbi için o tarihten itibaren, benim Erzuruma muvasalatıma kadar ve ondan sonra da, bu hususta fevkalade sarfı gayret etti.

Fakat, o günlerin şeraiti içinde böyle bir maksadın teminindeki müşkülâtın büyüklüğü sühuletle takdir olunur. Kongrenin yevmi içtima olan 10 Temmuz takarrüp ettiği halde, vilâyetlerden icap eden murahhaslar intihap ve izam olunmuyordu.

Halbuki, bu kongrenin aktini temin etmek artık pek mühim olmuştu. Bu sebeple, tarafımızdan da ciddî teşebbüsât alınmak icap etti.

Vilâyetlerin herbirine alenî iş'aratta bulunmakla beraber, bir taraftan da şifre telgraflarla valilere, kumandanlara icabı gibi tebligatta bulunuldu. Nihayet on üç gün teahhurla miktarı kâfi murahhas celp ve cemine muvaffakiyet hâsıl oldu.

Efendiler, faaliyeti millîyeye ordu mensuplarının muzaheretini ve askerî ve millî faaliyeti hemahenk kılmak hususu, mühimdi.

Trabzondaki fırka, vekâletle idare olunuyordu. Asıl kumandanı Halil Bey Bayburtta muhtefî idi. Halil Beyi iki noktai nazardan ihtifağâhundan çıkarmak lâzımdı. Biri ve en mühimmi, İstanbula davetin ve bu davete ademi icabetin korkulacak, ihtifa edilecek mahiyette olmadığını millete ve bilhassa ordu mensuplarına göstererek kuvvei manevîyeyi yükseltmek icap ediyordu. Diğer sebep, sahilde mühim bir nokta olan Trabzona haricin bir tasallutu vukuunda oradaki fırkanın başında ateşin bir kumandan bulundurmak muvafık idi.

Binaenaleyh, Halil Beyi Erzuruma celbettirdim, kendisine bizzat talimatı mahsusa verdikten sonra icabında, derhal fırkasının başına geçmek üzere Maçkâda bulunması için emir verdirdim.

Biz bu işlerle meşgul olurken, bir taraftan da İstanbulda Harbiye Nezareti makamında bulunan Ferit Paşanın ve padişahın, İstanbula avdetimi temin için temadi eden iğfalkâr telgraflarına da birer suretle cevap vermekle, izaai vakte mecbur bulunuyorduk.

Harbiye Nezareti, İstanbula gel! diyor. Padişah evvelâ tebdilhava al, Anadolu'da, bir yerde otur, fakat bir işe karışma diye başladı. Nihayet, ikisi birlikte behemmehal gelmelisin! dedi. Gelemem! dedim. Nihayet 8/9 Temmuz 1335 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı muhaberesi esnasında, birdenbire; perde kapandı ve 8 Hazirandan, 8 Temmuz'a kadar, bir aydır devam eden, oyun hütama erdi. İstanbul, benim, o dakikada resmî memuriyetime hitam vermiş oldu, ben de aynı dakikada 8/9 Temmuz 1335 gecesi saat 10:50 sonrada Harbiye Nezaretine, saat 11 sonrada padişaha vazifei memuremle beraber silki askeriden istifamı müş'ir telgrafları vermiş oldum.

Erzuruma varışının ilk günlerinde, Erzurum Kongresinin toplanmasını sağlamak için önlem alma işine önem verildi.

Efendiler, Doğu İlleri Ulusal Hakları Savunma Derneğinin, 3 Mart 1919 tarihinde, bir çalışma kurulu meydana getirmek suretile kurulmuş olan Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 senesi Temmuzunun onuncu günü Erzurumda bir Doğu İlleri Kongresi toplamaya girişti. Benim daha Amasyada bulunduğum tarihlerde, Haziran içinde, doğu illerine delege göndermeleri için öneri ve çağrı yaptı.

İllerden delege getirilmesi için o tarihten başlayarak benim Erzuruma varışına kadar ve ondan sonra da, bu konuda olağanüstü çaba gösterdi.

Ama, o günlerin koşulları içinde böyle bir amacın gerçekleştirilmesindeki güçlüğü büyüklüğü kolaylıkla anlaşılır. Kongrenin toplanma günü olan 10 Temmuz yaklaştığı halde, illerden gereken delegeler seçilip gönderilmiyordu.

Oysa, bu kongrenin toplanmasını sağlamak artık çok önem kazanmıştı. Bu nedenle, bizce de ciddî girişimlerde bulunmak gerekti.

İllerin herbirine açık bildirimlerde bulunmakla birlikte, bir taraftan da şifre telgraflarla valilere, komutanlara gereği gibi haberler iletildi. Sonunda on üç gün gecikmeyle yeter sayıda delege getirilip toplanma işi başarılı.

Efendiler, ulusal işlere orduda bulunanların arka çıkmasını ve askerinin halkın eş düzende hareket etmelerini sağlamak, önemli idi.

Trabzondaki tümeni, komutan vekili yönetiyordu. Asıl komutan Halit Bey Bayburtta gizlenmiş idi. Halit Beyi iki bakımdan saklandığı yerden çıkarmak gerekli idi. Biri ve daha önemlisi, İstanbula çağrılmanın ve çağrıya uymamanın korkulacak, gizlenilmeyi gerektirecek bir yönü olmadığını halka ve özellikle ordudakilere göstererek moral yükseltmek gerekiyordu. Bir de, kıyıda önemli bir yer olan Trabzona düşmanın bir saldırısı olursa oradaki tümenin başında ateşli bir komutan bulundurmak uygun olacaktı.

Bunun için, Halit Beyi Erzuruma getirttim, ona kendim özel direktifler verdikten sonra gerektiğinde, derhal tümeninin başına geçmek üzere Maçkâda bulunmasını emrettirdim.

Biz bu işlerle uğraşırken, bir yandan da İstanbulda Savaşışleri Bakanı bulunan Ferit Paşanın ve padişahın, İstanbula dönmemei sağlamak için sürüp giden aldatici telgraflarına da türlü karşılıklar vermekle, vakit kaybetmek zorunda bulunuyorduk.

Savaşışleri Bakanlığı, İstanbula gel! diyor. Padişah, önce hava değişimi al, Anadolu'da, bir yerde otur, fakat bir işe karışma diye başladı. Sonunda, ikisi birlikte ille gelmelisin! dedi. Gelemem! dedim. En sonunda 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı konuşması sırasında, birdenbire; perde kapandı ve 8 Hazirandan, 8 Temmuz'a kadar, bir aydır devam eden, oyun son buldu. İstanbul, benim, o dakikada resmî görevime son vermiş oldu. Ben de aynı dakikada 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10:50 sonrada Savaşışleri Bakanlığına, saat 11 sonrada padişaha bana verilen görevimle birlikte askerlikten de çekildiğimi bildiren telgrafları çekmiş oldum.

Keyfiyet, tarafımdan, ordulara ve millete iblâğ edildi. Bu tarihten sonra resmî sıfat ve salâhiyetten mücerret olarak, yalnız milletin şefkat ve ci-vanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret membaından ilham ve kuvvet alarak, vicdanî vazifemize devam ettik...

Biz, 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken, bunu başka dinliyenlerin ve alâkadar olanların da bulunduğunu tahmin etmek güç değildir.

O tarihlerde ve ondan sonraki zamanlarda, en hafif tabirle safdilliliklerini muktezayı kiyaset ve tedbir göstermeğe çalışmış olanlar hakkında, bir fikir vermiş olmak için, müsaade buyurursanız, şu vesikayı aynen ıtılağınıza arz etmek isterim.

140/140 Saat: 6

Konyadan, 9 Temmuz 1335

Üçüncü Ordu Müfettişliği Seryaverliğine

Telgraf ve Posta Müdürü Umumisi Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey, 6/7 Temmuz gecesi, telgrafla makine başında muhabere ettiler. Muhaberenin şu suretle cereyan ettiğini haber aldım.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin icabına bakıldı. İstanbula getirilecek. Cemal Paşa Hazretlerinin de hakkında, yapılacak muamele derdestir.

Konya valisi de:

- Teşekkür ederim. Dediler.

Münasip surette Paşa Hazretlerine arz etmesini rica ederim.

İkinci Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü Hasan

Filhakika Konyada bulunan İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşanın on gün müddetle mezunen Dersaadete gittiğinden dört gün evvel haberdar olmuş ve mütehayyir kalmıştım.

Cemal Paşa ile Samsuna çıktığımdan itibaren, makasıdı millîyeyi temin için teşriki mesai sadedinde ve askerî, millî tertibat ve teşkilât hususlarında muhaberatımız vardı. Kendisinden, ümitbahş, müspet cevaplar almıştım.

Benim ile, bu tarzda münasebete girmiş olan bir kumandanın, kendi kendine, mezuniyet alıp İstanbula gitmesi kârı akıl olamamak lâzımgelirdi. Bu sebeple: 5 Temmuz 1919 tarihli şifre ile Konyada On İkinci Kolordu Kumandanı Miralay Salâhaddin Beye şu iki maddeyi yazdım:

1- Cemal Paşanın on gün müddetle Dersaadete hareketinin sebebi hakikisini vazihan ve serian iş'ar buyurmanızı,

2- Zâtü âlinizin hiçbir sebep ve suretle oradaki kuvvetin başından infikâkiniz caiz değildir. Bu bapta Fuat Paşa ile de muhabere ederek en menfi ihtimale karşı tedabir almanız elzemdir. Hergün vaziyetiniz hakkında kısa malûmat vermenizi, rica ederim.

Aynı şifrenin suretini aynı tarihte Ankarada Fuat Paşaya da verdim.

Salâhaddin Beyin Konyadan 6/7 Temmuz tarihinde, yani Refik Halit Beyin Konya Valisi Cemal Beyle telgraf başında konuştuğu sırada, verdiği cevabî şifre telgrafta "Cemal Paşa, İstanbulda bazı zevat ile temas etmek ve ailesile görüşmek üzere on gün müddetle ve kendi arzusile mezunen Dersaadete gitmiştir" denilmekte idi (Ves. 30, 31, 32, 33).

Cemal Paşa gitti, fakat gelemedi. Kendisini çok zaman sonra Ali Rıza Paşa Kabinesinde Harbiye Nazırı göreceğiz.

Maateessüf, bu vaziyetin şahidi olan ve kendisine kuvvetlerin yanından ayrılmaması tavsiye olunan Salâhaddin Beyin de bir müddet sonra İstanbula gittiğini haber aldık. Cemal Paşanın gösterdiği bu suimisal üzerine 7 Temmuz 1335 tarihinde, şu umumî tebligatta bulundum:

Durum, tarafımdan, ordulara ve ulusa duyuruldu. Bu tarihten sonra resmî görev ve yetkiden ayrılmış olarak, yalnız ulusun sevecenlik, yiğitlik ve mertliğine güvenerek ve onun bitmez feyiz ve güç kaynağından esinlenip kuvvet alarak, vicdan ödevimizi sürdürdük...

Biz, 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken, bunu başka dinliyenlerin ve ilgilenenlerin de bulunduğunu kestirmek güç değildir.

O tarihlerde ve ondan sonraki zamanlarda, en hafif deyimle saflıklarının zekâ gereği ve önlem gereği gibi göstermeye çalışmış olanlar hakkında, bir fikir vermiş olmak için, izin verirseniz şu belgeyi size olduğu gibi sunayım.

140/140 Saat: 6

Konyadan, 9 Temmuz 1919

Üçüncü Ordu Müfettişliği Başyaverliğine

Telgraf ve Posta Genel Müdürü Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey, 6/7 Temmuz gecesi, telgrafla makine başında konuştular. Görüşmenin şu yolda geçtiğini haber aldım.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin defteri dürüldü. İstanbula getirilecek. Cemal Paşa Hazretlerinin de hakkında, yapılacak işlem yapılmak üzeredir.

Konya valisi de:

— Teşekkür ederim. Dediler.

Uygun yoldan Paşa Hazretlerine bildirmenizi rica ederim.

İkinci Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü Hasan

Gerçekte, Konyada bulunan İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşanın on gün süreyle izinli olarak İstanbula gittiğini dört gün evvel haber almış ve şaşırılmıştım.

Cemal Paşa ile Samsuna çıktığımdan beri, ulusal amaca varmak için işbirliği yapmak ve halk düzenlemeleri ve örgütleri konularında yazışmalarımız vardı. Kendisinden, ümitveren, olumlu yanıtlar almıştım.

Benimle, bu yolda ilişki kurmuş olan bir komutanın kendi kendine, izin alıp İstanbula gitmesi akıl işi olmamak gerekirdi. Bu nedenle 5 Temmuz 1919 tarihli şifre ile Konyada Onikinci Kolordu Komutanı Albay Salâhaddin Beye şu iki maddeyi yazdım:

1 - Cemal Paşanın on gün süreyle İstanbula gitmesinin gerçek nedenini açıkça ve ivedi olarak bildiriniz

2 - Sizin hiçbir nedenle ve şekilde oradaki kuvvetlerin başından ayrılmamız uygun değildir. Bu konuda Fuat Paşa ile de haberleşerek en olumsuz olasılığa karşı önlem almanız çok gereklidir. Hergün durumunuz hakkında kısa bilgi vermenizi, rica ederim.

Aynı şifrenin örneğini aynı tarihte Ankarada Fuat Paşaya da verdim.

Salâhaddin Beyin Konyadan 6/7 Temmuz tarihinde, yani Refik Halit Beyin Konya Valisi Cemal Beyle telgraf başında konuştuğu sırada, verdiği yanıt şifre telgrafta "Cemal Paşa, İstanbulda bazı kişilerle temas etmek ve ailesile görüşmek üzere on gün süreyle ve kendi isteğiyle izinli olarak İstanbula gitmiştir" denilmekte idi (Belge 30,31,32,33).

Cemal Paşa gitti, fakat gelemedi. Kendisini çok zaman sonra Ali Rıza Paşa Kabinesinde Savaşşleri Bakanı olarak göreceğiz.

Yazık ki, bu durumun tanığı olan ve kendisine kuvvetlerinin yanından ayrılmaması tavsiye edilen Salâhaddin Beyin de bir süre sonra İstanbula gittiğini haber aldık. Cemal Paşanın gösterdiği bu kötü örnek üzerine 7 Temmuz 1919 tarihinde, şu genelgeyi yayımladım:

Mersinli Cemal Paşanın İstanbula gitmesi

Mersinli Cemal Paşanın İstanbula gitmesi

Kumandayı terk etmemek emri

Komutayı bırakmak emri